

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN, KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI'NA
BAĞLANMASI SEBEBİYLE HAZIRLANAN

VAKIFLARIN TEŞKİLAT YAPISI HAKKINDA

RAPOR

Bu rapor Diyanet-Sen Akademisi Bilim Kurulu tarafından hazırlanmıştır.

**VAKIFLARIN TEŞKİLAT
YAPISI HAKKINDA
RAPOR**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	6
ÖZET.....	8
TAKDİM.....	10
1. GİRİŞ.....	13
Konu.....	13
Amaç.....	14
Yöntem	14
2. KLASİK DÖNEMDE VAKIFLARIN İDARÎ YAPISI.....	14
3. MERKEZÎ İDAREYE GEÇİŞİ HAZIRLAYAN GELİŞMELER	15
4. EVKÂF-I HÜMÂYÛN NEZÂRETİ'NİN TEŞKİLİ VE KURULUŞ SEBEPLERİ	17
5. MERKEZÎ YÖNETİME GEÇİŞTEN SONRA VAKIFLARIN İDARESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER	22
6. ŞER'İYE VE EVKÂF VEKÂLETİ'NİN TEŞKİLİ VE KALDIRILMASI	26
7. EVKÂF UMUM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN KURULMASI VE SONRASINDA YAŞANANLAR	29
8. VAKIFLARIN EKONOMİK POTANSİYELİ VE MERKEZİYETÇİ ZİHNİYETİN ARKA PLANI	43
9. VAKIFLAR İDARESİNİ MERKEZÎ YÖNETİMİN VESAYETİNDEN KURTARMA ÇABALARI	47
9.1 Osmanlı Döneminde Yapılan Çalışmalar	47
9.2 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sergilenen Çabalar.....	47
9.3 Çoğulcu Demokrasiye Geçiş Döneminde Yapılan Çalışmalar	48
9.4 Mehtap Projesi Işığında Yapılan Çalışmalar	49
9.5 Aynı Amaçla Düzenlenen I. Vakıf Şurası	50
SONUÇ.....	54
EK BELGELER.....	56

ÖNSÖZ

Çağımızda düşünen insanların hasretini çektiği bu vasıflara sahip olmak ne kadar büyük bir saadet ise; bu değerleri nesilden nesile tevarüs ettirmek ve yaşatmak da o derece büyük bir sorumluluğu gerektirmektedir.

Vakıflar, evrensel bir medeniyet projesinin merkezinde yer alan, erdemli insanların uygulayabileceği, insanî boyutu çok yüksek, çağlar boyu değerinden hiçbir şey kaybetmeyen sivil, demokratik bir oluşumdur. Toplumsal ihtiyaçların sebebi ne olursa olsun vakıfların gayesi, cemiyette mevcut olan bu yoksunluk ve yoksulluğa çare bulmaktır. Bir başka ifade ile vakıflar; tarihî birikimleri talan etme ve tabiî zenginlikleri sömürme zihniyetini ve dünyevî çıkar ilişkilerine dayanan medeniyet anlayışlarını elinin tersi ile iten, yaratılış ilkelerine uygun doğal dünya düzenini savunan insanî ve İslâmî bir müessesedir.

Çağımızda düşünen insanların hasretini çektiği bu vasıflara sahip olmak ne kadar büyük bir saadet ise; bu değerleri nesilden nesile tevarüs ettirmek ve yaşatmak da o derece büyük bir sorumluluğu gerektirmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kuruluşu, teşkilat yapısı, görev, yetki ve sorumlulukları 20.2.2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu¹ ile düzenlenmiştir. 15 Temmuz 2018 tarih ve 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanan² Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teşkilat yapısı, 16 Temmuz 2018 tarihli ikinci bir kararname ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine uyarlanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminde, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanması, vakıfların vebabetine/heybetine/konumuna uygun düşmemiştir.

Şer'îye ve Evkâf ve Erkânı Harbiye Vekâletinin İlgasına dair 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte Başbakanlığa bağlanan ve 94 yıldır beraberlikleri devam eden bu iki kurumun birbirinden ayrılması ve birisi Cumhurbaşkanlığı Makamı'na bağlanırken, diğerinin Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesine aktarılması, vakıfların tarihten tevarüs eden misyonuna ve toplum nezdindeki saygınlığına uygun düşmediği gibi; ayrıca evkâf camiasını mahzun etmiştir. Diğer taraftan bu karar, bir asırlık yönetim sistemini değiştirecek kadar cesur ve yeniliğe açık bir misyona sahip iktidarın temel anlayışına da denk gelmemiştir.

Umulur ki; bu milletin bin yıllık sosyal mirasını temsil eden ve iki asırdır merkeziyetçi oligarşinin bürokratik sınırları içerisinde, tarihten tevarüs eden yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışan Vakıflar İdaresi'nin yaşadığı sıkıntıları; uygulamalardan hareketle somut arşiv belgelerine dayalı olarak ve hasbî düşüncelerle dile getiren ve bir ilk de olmayan bu rapor, yetkiyi elinde tutan karar alıcılar nezdinde makes bulur.

1 RG. 27.2.2008, Sayı: 26800; Düstur, Tertip: 5, C. 47.

2 RG. 15 Temmuz 2018, Sayı: 30479.

ÖZET

Vakıflar, batılılaşma ve yenileşme dönemine kadar, günümüz gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi kurucularının belirlediği vakfiye esaslarına, serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esaslarına göre, bağımsız bir şekilde idare ediliyordu.

Vakıflar İdaresi'nin 1826'da kabine içerisinde yer alan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti (EHN)'ne bağlanmasının iç ve dış tesirlere dayalı birden fazla sebebi bulunmaktadır. Bunları, çok dağınık vaziyette olan vakıf yönetiminin tek elde toplanması, yaşanan yolsuzlukların önlenmesi, vakıfların iyi idarelerinin sağlanması, devlet yönetiminin merkezî bir anlayışla yeniden düzenlenmesi ve vakıf potansiyelinden, devletin diğer sektörlerinde yararlanma düşüncesi, dinî çevrelerin gücünü kırma çabası ve Batılı dostları memnun etme eğilimleri şeklinde özetlemek mümkündür.

Nezâret'in kuruluş gerekçeleri arasında sayılan müspet hususlar yerine getirilememiş, buna karşılık, devletin malî yapısı bozuldukça artan bir tempo ile vakıf gelirlerinin bir bölümü devletin ihtiyaç duyulan diğer sektörlerine aktarılmıştır.

Tanzimat'ın ilanından itibaren köy ve mezralarda bulunan vakıf arazi gelirlerinin tahsili yetkisi Maliye memurlarına verildi. Başlangıçta yıllık vakıf akar gelirleri 44.000 keseye ulaşıyordu. Sonraları Fuat Paşa bu parayı Maliye'den Evkâf'a verilen bir yardım olarak vasıflandırdı ve devlet bütçesinde açık görüldükçe tenkis ede ede 1/4 derecesinden aşağı tenzil eyledi.

Vakıflar kurulurken, merkezî bir yönetim söz konusu olmadığı için, vakıf gelirlerinden bu amaçla herhangi bir ödenek ayrılmamıştı. Hizmete ve yatırıma harcanması gereken paranın cârî giderlere aktarılması, vakıf eserlerinin bakımsız kalmasına, hizmetin küçülmesi ve aksamasına sebep oldu.

Cumhuriyet döneminde tasarlanan tasfiye programının uygulamaya konulması sonunda, vakıf mektep, medrese, türbe ve kütüphaneler Maarif Vekâleti'ne; sıbyan mektepleri ve okul olabilecek tekke ve zaviyeler özel idarelere; akar ve hayratı aynı köy sınırları içerisinde bulunan vakıflar köy tüzelkişiliklerine; mezarlıklar, sular, şehir içerisinde kalan arsa ve araziler belediyelere; vakıf ormanlar Hazine ve Orman Genel Müdürlüğü'ne; zeytinlikler ve çiftliklerin bir bölümü göçmenlere, geri kalanlardan bir kısmı da toprak reformu veya topraksız köylüleri topraklandırma kanunlarıyla ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı. Yine bu dönemde Vakıflar İdaresi'nin bütçe gelirinin 1/3'ni oluşturan a'şar 1341/1925'te ilga edildi. 1927'lere gelindiğinde, Vakıflar İdaresi'nin elinde "müessesât-ı hayriye"den sadece camiler ve mescidler kalmıştı. Cami ve mescidler, 8 Kanunusanî 1928 tarih ve 6061 sayılı İcra Vekilleri Hey'eti Kararı ile kabul edilen talimatname ile 1299 ve 2845 numaralı kanunlarla tasnife tabi tutuldu. Cumhuriyetin 20. yılına kadar milli sınırlar içinde tespit edilebilen 3456 camiden 914'ü mimarî kıymeti olmadığı ve ihtiyaç fazlası bulunduğu gerekçesiyle kadro haricine çıkartılarak satıldı.

Evkâf müessesesini, bu ve benzeri sonuçlara yol açan merkezî yönetimin dar kalıplarından ve vakıfların lehine olmayan uygulamalardan kurtarmak için Osmanlıdan Cumhuriyete, ayrı dönem ve zamanlarda bugüne kadar beş defa teşebbüste bulunulmuş, fakat hiç birinden sonuç alınamamıştır. Aynı konuda uzun soluklu ve daha geniş kapsamlı bir çalışma yapılmasının gerekliliğine dikkatleri çekmeyi amaçlayan bu rapor altıncı bir girişimdir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü teşkilatının Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanması sebebiyle hazırlanan ve bir ilk de olamayan bu rapor; yaşanmışlardan hareketle tarihte vakıf müessesesinin başına gelenleri ilmî kriterlere uygun bir şekilde arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya koymak ve vakıflar idaresini olabildiğince merkezî yönetim anlayışından uzakta tutmanın kadirşinaslığın ve ecdada saygının gereği olduğunu tebarüz ettirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Anlatılan yaşanmışlar ışığında meseleye bakıldığında, ilk etapta Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Cumhurbaşkanlığı Makamına bağlanması ve uzun vadede de bu meselenin enine-boyuna tartışılması, ulaşılan sonuçlara göre bir karara varılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Vakıflar İdaresini genel hükümler dairesinde murakabeye tâbi, özel hukuk ilkelerine göre idare olunur, müstakil bir müessese haline getirmek; nâzır rolündeki Vakıflar İdare Meclisi, mütevellî yerine icraat yapacak Kurum Genel Müdürü ve her iki organ için istişarî mahiyette yeni ufuklar belirleyecek Danışma Kurulu ile yepyeni bir bünyeye kavuşturmak; düşünülebilecek alternatif yönetim tarzlarından biri olabilir gibi görülüyor.

TAKDİM

Vakıflar; hayırsever ecdadın bizlere emanet ettiği, diğer milletlerle aramızdaki farkı gösteren dinî, hayrî, sosyal ve kültürel bir hizmet kuruluştur. Devraldığımız bu emanet, hukukî güvence ve süreklilik kavramına sahip olan bu müesseseyi, şanına layık bir şekilde ve vakfiye şartları doğrultusunda yaşatmak sorumluluğunu omuzlarımıza yüklemektedir. Vakfiyelerin sonundaki dua ve bedduaları düşündüğümüzde, devraldığımız bu emanetin ağırlığını hissetmemek mümkün değildir.

“Şart-ı vâkif ke-nassı şârî/vakıf yapan kişinin vakfiyede kayda geçirdiği şartlar, Allah’ın koyduğu şer’î hükümler gibidir, herkesi bağlar” kuralı uyarınca, vakıflar (vâkif/malını vakfeden kişi, mevkuf/vakfedilen mal ve mevkufu’n-aleyh/vakıf hizmetlerinden yararlananlar/toplum, ins, cin, hayvanât, nebatât, çevre, ekolojik denge, kâinat) için hangi yönetim tarzının daha ideal olduğunu araştırmak ve uygulamaya koymak sorumluluklarımızın başında gelmektedir.

**VAKIFLARIN TEŞKİLAT
YAPISI HAKKINDA
RAPOR**

1. GİRİŞ

Her türlü bürokratik usullerden uzak, vakfiye hükümlerine ve yerinden yönetim esaslarına göre faaliyet göstermekte olan vakıfların idaresi; hangi gerekçelerle yürütmenin içinde yer alan bir kamu kurumuna devredilmiştir?

Vakıfların idaresini ve işletmesini, demokratik sivil alanlardan alarak, yönetimin devletleştirilmesi anlamına gelen bu şekildeki bir uygulamaya ne zaman ve hangi gerekçelerle geçilmiştir? Vakıflarda merkezî yönetime geçişin; “vakıfların hüsn-i idarelerini sağlamak”¹ ve “evkâf müessesesinin vaziyetini milletin hakiki menâfi’ine muvafık bir şekilde tespit etmek”² gibi belgelere geçen açık gerekçelerin yanında, iç ve dış tesirlere dayalı başka sebepleri var mıdır?

Bu yönetim tarzından vakıflar, siyasîler, uygulayıcılar ve millet ne beklemiştir ne bulmuştur?

Vakıfların yönetiminin Başbakanlığa bağlı, katma bütçeli, tüzelkişiliğe sahip bir genel müdürlük halinde düzenlenmesi, bu alanda düşünülebilecek en ideal ve nihâî çözüm tarzı mıdır? Belki de bunlardan daha önemlisi, vakıfların yönetim tarzı hakkında bu düzenlemeyi yapanların kafasındaki kalıcı çözüm bu mudur; yoksa yapılan bu düzenleme geçici bir tedbir olarak mı düşünülmüştür?

Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte 1924 tarihinde 429 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlanan ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçiş tarihine kadar da hep birlikte mütalaa edilen Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün, demokrasinin askıya alındığı dönemlerde belirli çevrelerce dillendirildiği şekilde, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanması, ne kadar isabetli bir karar olmuştur?

Hazırlayacağımız bu raporla Evkâf Umum Müdürlüğü’nün kuruluş gerekçelerini ve tarihten intikal eden vakıfların yönetiminin merkezî bir idareye devredilmesinin arka planını anlamaya ve anlatmaya çalışacağız.

Konu

Bu raporun konusu; Kısa vadede Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Cumhurbaşkanlığı Makamına bağlanmasının gerekliliğini ortaya koymak ve uzun vadede ise Vakıflar İdaresinin teşkilat yapısının nasıl olması gerektiği hususunu gündeme taşımak ve tartışmaya açılmasına katkı sağlamaktır.

1 BOA/HH 1250: 26845.

2 BCA 30.18.01.01.012.60.1.

Nesibe Gevher Şifahanesi / Kayseri

Amaç

Raporun amacı; millet olarak farklılığımızı ortaya koyan ecdat yadigarı vakıf müessesesinin layık olduğu konuma yükseltilmesini temin edecek yol ve yöntemleri ortaya koymaktır.

Yöntem

Vakıfların yönetim tarzının adem-i merkezietten merkezî yönetime geçtikten sonra uygulamada karşılaşılan

hususlar arşiv belgelerine dayalı olarak anlatılacak; raporun hazırlanmasında doküman incelemesine başvurulacaktır.

2. KLASİK DÖNEMDE VAKIFLARIN İDARİ YAPISI

XIX. asrın ilk çeyreğine kadar, ülkemizde işler vaziyette bulunan vakıflar, üç ana grupta toplanmaktadır. Bunlar; Osmanlı'dan önceki İslâm devletlerinden intikal eden "evkâf-ı kadime", mîrî arazinin temlik suretiyle kurulan "evkâf-ı irsadiye" ve Tebaa-i Osmaniye'den hayırsever kimselerin sırf kendi mülklerinden ayırdıkları mallarla tesis ettikleri "evkâf-ı sahiha-i lâzime"dir³.

Bu vakıf türlerinden her biri, müstakil vakfiyeleri, vakfiyeleri olmayanlar da eski teamül-lere göre, ayrı hükmî şahsiyetler olarak faaliyet gösteriyorlardı. "Evkâf-ı irsadiye" ile "evkâf-ı kadime"nin bir bölümü haricinde kalan, diğer vakıflar üzerinde hükümetlerin doğrudan hiçbir müdahalesi olmuyordu. Kadı huzurunda yapılan murafaalı duruşma sonunda, şer'îye sicillerine yapılan tescilin haricinde, ayrıca merkezî bir tescil makamı bulunmadığı için, "evkâf-ı lâzime-i sahiha"dan birçoğunun varlığından merkezî hükümet çoğu zaman haberdar bile olmuyordu⁴. Bu vakıflar, vakıf kurucularının belirlediği vakfiye esaslarına, serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim usullerine göre idare ediliyordu.

Genelde vakfın yöneticisi, hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisi, ölümünden sonra da evlâd ve ahfâdı oluyordu. Bu durum, bir bakıma baba ocağının tüttürülmesi geleneği çerçevesinde yürütülüyordu. Kuşaktan kuşağa intikal eden bu yönetim biçimi, aile fertlerinin vakıf müessesesine bir aile işletmesi gibi bakmalarını sağlıyordu. İşler mesâî ve memur zihniyetinden ve her türlü bürokratik usullerden uzak, günümüz ifadesiyle özel sektör anlayışıyla yürütülüyordu.

Bu tarz yönetim anlayışı, verimliliğin artırılması yanında, vakıftan yararlanacak kimselerin memnuniyetinin sağlanmasına ve toplumda vakıf imajının gelişip yerleşmesine katkı sağlıyordu.

3 M. Hamdi (Elmalılı), Ahkâm-ı Evkâf/Taşbasma (Mekteb-i Mülkiye Derslerinden), İstanbul 1327, s. 112-116.

4 M.Hamdi, Age, s.117.

İmkânlar direkt yollardan hak sahiplerine ulaştırılıyor, böylece hizmette sürat ve verimlilik sağlanıyordu. Vakıfların yönetimi konusunda alınan idarî karar ve uygulamalar mahallen yapıldığı için, verilen hizmeti toplum izleyebiliyordu. Bu durum, vakıf uygulamalarında cemiyete denetim yapma imkânını veriyor; vakıfta çalışan veya vakıf taşınmazlar üzerinde kendi hesabına bir iş kuran kimseleri, vakıf mütevellileri tarafından makul üçlüler içerisinde alınan idarî kararlara karşı saygılı kılıyordu. Günümüzde, husûmete varan kiracı-mal sahibi çekişmesi o dönemlerde görülüyordu⁵.

Klâsik dönemlerde vakıfların hükümetlerin direkt müdahalesinden uzak, kurucularının koyduğu kurallara göre idare ediliyor olmaları, hiçbir kurala tâbi olmadıkları ve hiçbir makam tarafından denetlenmedikleri anlamına gelmemektedir.

Osmanlı devlet yönetiminde, devletin idarî, malî, siyasî ve diğer kültürel müesseselerinde olduğu gibi; kuruluşundan itibaren vakıflar da doğrudan doğruya kadının gözetim ve denetimi altında bulunuyordu. Kadılar, mütevellinin yönetimi üzerinde sürekli ve mutlak bir denetim icra ediyor, her an hesapların tetkikini isteyebiliyor; gelirin vâkıf tarafından öngörülmuş gayeye uygun olarak harcanıp harcanmadığını araştırabiliyordu. Uzun vadeli kiralama, mübadele, ödünç alma (borçlanma), dava açma veya müdafaa hazırlama gibi vakıflarla ilgili önemli konuları karara bağlıyordu⁶. Hatta vakıf mütevellileri, ayrı bir nâzırı bulunsa bile, bazı tasarrufları yapabilmek için, "velâyet-i amme" sıfatıyla hâkimin reyini almak mecburiyetinde idi. Bu durum diğer taraftan vakıfların hukukî güvencesini oluşturuyordu. "Velâyet-i amme"ye izafeten hâkimlere tanınan nezâret yetkisi, bazen hâkimler tarafından, bazen da hususî olarak teşkil olunan makamlar tarafından kullanılmıştır⁷.

Hâkimlerden ayrı olarak, vakıflarda nezâret görevinin değişik kişi, kuruluş ve makamlara tevcih edilmiş olması; vakıfların yönetiminde, merkezî bir idareye geçiş ortamını hazırlamıştır.

3. MERKEZÎ İDAREYE GEÇİŞİ HAZIRLAYAN GELİŞMELER

Aile işletmeciliği tarzındaki vakıf anlayışından, tarihî seyir içinde işlerin gelişip genişlemesiyle, vakıfların yönetiminde yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Sade vatandaşların kurduğu "sahih vakıflar"da yönetim yetkisi mütevellilere aittir. Fakat vakıf kurucularının statülerinin değişmesi ve vakıf çeşitlerinin artmasıyla vakıfların idarî şekillerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Yıldırım Bâyezıd (1389-1402) her vilâyete birer "Müfettiş-i Ahkâm-ı Şer'îye" tayin ederek memlekette bulunan vakıfların teftişini bu kuruluşa bağlamıştır⁸. Çelebi Mehmed I (1413-1421) devrinde ise bütün yargı teşkilâtı bir merkeze bağlanarak "Hâkimü'l-Hükkâmü'l-Osmaniye" unvanıyla bir baş kadı tayin edilmiş ve bü-

5 Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995, s.63.

6 Yediyıldız, Bahaeddin, "Kültür ve Yenileşme", Türk Kültürü, Ankara 1982, XX/231, s.18.

7 Akgündüz, Ahmet, İslâm Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, s.277.

8 İbnü'l-Emin M. Kemal-Hüseyin Hüsameddin, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretî'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzzârın Teracüm-i Ahvali, Dâru'l-hilafetü'l-âliye (İstanbul) 1335, s.12.

tün vakıfların umumî murakabesi bu şahsa verilmiştir⁹.

Fatih Sultan Mehmed II (1444-1481) kurmuş olduğu vakıflarının nezâretini vezir-i a'zamlara tevcih etti ve böylece "Sadr-ı âli Nezâreti" kurulmuş oldu. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanunî (1520-1566) Fatih'in yolunu takip ederek vakıflarının nezâretlerini sadrazamlara bıraktılar¹⁰. II. Bâyezid (1481-1512) vakıflarının nezâretini Şeyhü'l-İslâm'a tevcih edince "Şeyhü'l-İslâm Nezâreti" adıyla bir organ ortaya çıktı¹¹. Kanunî'nin eşi Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki vakıflarının nezâret görevini Kapuağası'na tevcih etmesi üzerine "Kapuağası Nezâreti" kurulmuş oldu¹².

Osmanlıların Arabistan'ı kendi topraklarına katmasından sonra, Mekke ve Medine şehirlerindeki dinî ve Hayrî müesseseler ile bu şehirlerde oturanlar lehine kurulan vakıfları yönetmek üzere 955/1586 yılında "Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti" teşkil olundu¹³.

Vakıfların yönetiminde yaşanan bu gelişmeler üzerine Osman III (1754-1757)¹⁴, Mustafa III (1757-1774)¹⁵ ve Abdulhamid I (1774-1789)¹⁶ vakıfları için müstakil idare binaları inşa ettirmeye başladılar. Bu dairelerin inşası Osmanlılarda, va-

9 İbnü'l-Emin M. Kemal-H. Hüsameddin, Age, s. 12; Köprülü, Fuat, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", Vakıflar Dergisi (VD), İstanbul 1942, S. II, s.22.

10 Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukuât, İstanbul 1327, C.II, s. 99.

11 Mustafa Nuri Paşa, Age, s.99.

12 İbnü'l-Emin M. Kemal-H. Hüsameddin, Age, s.13-14.

13 Akgündüz, Ahmet, Age, s. 360-361.

14 VGMAK, Osman III Vakfiyesi, 1755, Def. No: 49, s. 29.

15 VGMAK, Mustafa III Vakfiyesi, 1764, Def. No: 187, s.232.

16 VGMAK, Abdulhamid I Vakfiyesi, 1780, Def. No: 159, s.22-81.

kıflara ait idarelerin merkezî bir yönetim altında toplanmasına doğru atılan ilk adım oldu. Nitekim Hasbiye Kadın ile Abdulhamid I'nin hasekisi Nevres Sultan vakıflarının idaresini Abdulhamid I'e ait "Hamidiye Vakıfları Mütevelli Kâimmakamı"na tevdi etti¹⁷. Daha sonra Selim III (1789-1807)¹⁸ de vakıflarının Valide Sultan'ın vakfıyla birlikte telakki olunmasını ve "Laleli Vakıflar İdaresi"ni kuran babası Mustafa III ve annesine ait vakfiyelerde beyan edilen şartlara uygun olarak idare edilmesini istedi. "Hamidiye" ve "Laleli" vakıflarının idaresi 1203/1788'de birleştirildi. Bilâhare II. Mahmud (1808-1839) kurduğu vakıflarını 1224/1809 tarihinde bu vakıf idarelerine ilhak edince "Evkâf-ı Hamidiye ve Mülhakâtı İdaresi" önemli bir kuruluş haline geldi ve bu idareye bağlı bulunan vakıfların sayısı elli (50)'ye yükseldi. 1241/1825 tarihinde yeniçeriliğin ilgası ile nezâretleri yeniçeri sekbanbaşı ağalarına şart koşulan vakıfların idareleri de aynı yönetime devredilince, teşkilât iyice genişledi ve 1242/1826'da "Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti" (EHN) kuruldu¹⁹.

4. EVKÂF-I HÜMÂYÛN NEZÂRETİ'NİN TEŞKİLİ VE KURULUŞ SEBEPLERİ

Osmanlı Arşivi'nde bulunan muâmelât evrakının tetkikinden, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin 1242/1826 senesi Rebiyu'l-evvel ayının on ikisinden itibaren fiilen çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır²⁰.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluşuna ilişkin "hatt-ı hümâyûn"un tarihsiz bir istinsah nüshası ile bu nüshanın ilgili defterlere kaydı ve taraflara tebliği için kaleme alınan 21 Safer 1242/24 Eylül 1826 tarihli yazı elimizde mevcuttur²¹. Bu belgeleri yayımlayan Seyit Ali Kahraman metin içerisinde EHN'nin kuruluş ve el-Hac Yusuf Efendi'nin Nâzırlığa tayin zamanını yukarıdaki tarih olarak gösterirken²²; tayin tarihlerine göre hazırladığı Evkâf Nâzırları listesinde el-Hac Yusuf Efendi'nin tevcih tarihini 12 Rebiyu'l-evvel 1242/14 Ekim 1826 olarak kayda geçirmiştir²³.

Teferruatta boğulmamak adına hemen belirtelim ki, EHN'nin üç gün evvel, beş gün sonra kurulmuş olmasının aslında fazla bir önemi yoktur. Yine de kaynaklara dayalı olarak ortaya konulan ve birbiriyle çelişir gibi görünen bu tarihleri telif etmek gerekirse, sanırım şu tespiti yapmak mümkündür. EHN 21 Safer 1242/ 24 Eylül 1826 tarihinde veya birkaç gün öncesinde, anılan "hatt-ı hümâyûn"la kurulmuştur. El-Hac Yusuf Efendi'nin EHN'ne Nâzır olarak atanma-

17 VGMAK, Nevres Sultan Vakfiyesi, 1782, Def. No: 178, s. 22; VGMAK, Hasbiye Kadın Vakfiyesi, 1795, Def. No: 113, s. 19.

18 VGMAK, Selim III Vakfiyesi, Def. No: 29, s.75-78.

19 İbnü'l-Emin M. Kemal H. Hüsameddin, Age, s. 21-26; Hatemi, Hüseyin, Medeni Hukuk Tüzelkişileri I, İstanbul 1979, s. 330; Akgündüz, Ahmet, Age, s. 360-364.

20 Belgelerin tahlili için bkz, Öztürk, Nazif, Age, s.68-69.

21 BOA/HH-:17362; BOA/Cevdet 1242: 6835. Altında tarih bulunmayan bu "hatt-ı hümâyûn"un bir istinsah sureti ile aynı "hatt-ı hümâyûn"la atanan diğer görevlilerle birlikte el-Hac Yusuf Efendi'nin EHN'ne Nâzır olarak tayin edildiğine ilişkin "Ru'ûs-ı mülûkâne"ye yazılan 21 Safer 1242/24 Eylül 1826 tarihli tebliğ yazısı, Seyit Ali Kahraman tarafından yayımlanmıştır (Kahraman, Seyit Ali, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, İstanbul 2006, s.108-110).

22 Kahraman, Seyit Ali, Age, s.6.

23 Kahraman, Seyit Ali, Age, s. 61.

sının tebliğ tarihi ise 21 Safer 1242/24 Eylül 1826'dır. Fiilen görevinin başına geçip çalışmaya başladığı tarih hiç kuşkusuz 12 Rebiyu'l-evvel 1242/14 Ekim 1826'dır.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin iç ve dış etkilere dayalı çok yönlü kuruluş sebepleri bulunmaktadır. Bunları, çok dağınık vaziyette olan vakıf yönetiminin tek elde toplanması, devlet yönetiminin merkezî bir anlayışla yeniden düzenlenmesi ve vakıf potansiyelinden, devletin diğer sektörlerinde yararlanma fikri, dinî çevrelerin gücünü kırma düşüncesi ve Batılı dostları memnun etme eğilimleri şeklinde özetlemek mümkündür²⁴.

Nezâretleri çeşitli makamlara bağlı vakıfların, belirli bir merkezde toplanması, bu vakıfların "Darphane-i Amire Nezâreti" bünyesinde idaresini imkânsız hâle getirmişti²⁵. Diğer taraftan bazı selâtin vakıfları ile soyları kesilmiş vezir ve ümerâ vakıfları, padişahın teveccühünü kazanan bir takım saray mensuplarına "çıraklık" olarak tevcih ediliyordu. Bundan başka vâkıfın soyunun münkariz olması üzerine, vakıfların kontrolü ile görevli olan nâzırlar, doğrudan mütevellî tayinlerini de yapmaya başladılar. Evlâdın mütevellîliğinden çıkmış olan bu vakıfların yöneticileri, bir tür memuriyet haline gelmiş bulunuyordu ve bunlara "sadaka tevliyetleri" deniyordu²⁶. Gayrimenkullerde tasarruf hakkının kullanılması söz konusu olduğunda, o günkü mevzuat uyarınca mütevellî ve câbilerin yetkileri gündeme geliyordu. Mustafa Nuri Paşa'nın ifadesiyle bu işlemlerin yapılması sırasında "envâ'-ı fesât ve tezvîr vâki oluyordu"²⁷. Vakıf gayrimenkullerin ferağ ve intikali sırasında, vakıf görevlilerinin yaptıkları yolsuzluklar, arkası ke-silmeyen şikâyet ve soruşturmalara sebep oluyordu²⁸.

Yukarıda belirtilenlerin yanında, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluş sebeplerinin başında; vakıf sektöründe yaşanan bu dağınıklık ve keyfiliğe son vermek²⁹, vakıfların yönetimini, toplum ve müessese lehine ıslah etmek, Nezâret bünyesinde teşkil edilecek "Evkâf Hazinesi" kanalıyla vakıflar arası kaynak aktarımını sağlayarak, geliri giderini karşılamayan vakıflara destek sağlamak³⁰ gibi iyi niyetlere dayalı düşünceler gelmektedir. Nitekim nezâreti Şeyhü'l-İslâmî'de bulunan vakıfların Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanmasına dair "hatt-ı hümâyûn"da vakıfların tek elde toplanmasının gerekçesi, "vakıfların iyi idaresini temin etmek"³¹; nezâretleri, Haremeyn ve Fetvâpenahî'ye ait vakıfların haricinde kalan bütün vakıfların Nezâret'e bağlanmasına dair "irade-i seniyye"de ise, "hüsn-ü idarelerini sağlamak, hayratlarını imar etmek ve hayrî hizmetlerini yerine getirmek"³² şeklinde ifade edilmektedir.

24 Öztürk, Nazif, Age, s. 69-75.

25 İbnü'l-Emin M. Kemal-H. Hüsameddin, Age, s. 26.

26 Mustafa Nuri Paşa, Age, s. 100.

27 Mustafa Nuri Paşa, Age, s. 100.

28 A. Lütfi, Tarih-i Lütfi, Dersaadet 1290, C. I, s. 206; Barnes, John Robert, An Introduction To Religious Foundations in the Ottoman Empire, Leiden 1986, E.J. Brill, s. 85.

29 Sıdkı, İsmail, Hâtîrât: Memâlik-i Osmaniye'de Kâin Evkâfın Suret-i İdaresi Hakkında Bazı Mütalaâtı Havidir, Dersaadet 1324, s. 8.

30 VGMA, 1262: 967/278.

31 BOA/HH 1250: 26845.

32 VGMA, 1250: 965/140.

Nezâret'in kuruluş sebepleri anlatılırken üzerinde durulması gereken bir başka husus da yeniçerilerle birlik olarak, öğrenci hareketlerini kışkırtarak veya engellemeyerek³³ devletin aldığı yenileşme kararlarına karşı çıkma ithamı altında tutulan; eğitim ve hizmet giderleri itibariyle vakıflara bağlı bulunan ulemâ sınıfının durumudur.

Nezâret kurulmadan önce, vakıfların ve vakıf gelirlerinin etkin denetimi ve tasarrufu genellikle ulemâ sınıfına mensup kimselerin kontrolü altında idi. Ulemânın yönetim ve denetimi altında bulunan vakıflardan sağlanan gelirlerle dinî müesseseler büyük bir ekonomik güce sahiptiler. Lewis'e göre, "1826'da yeniçerilerin kaldırılmasıyla II. Mahmud, bu kesime darbe indirme gücüne kavuştu. Evkâf İdaresi'ndeki kargaşaya son vermek için Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ni kurdu ve mevcut daireleri onun içine aldı. II. Mahmud'un amacı, evkâf gelirinin tahsilini ve harcanmasını kendi elinde merkezileştirmekten başka bir şey değildi"³⁴. Bundan sonra hükümet bütün şeyhlerin, hocaların ve kutsal yapıların personelinin aylıklarını, onlara bağlı bütün kurumların onarım giderlerini ve diğer masraflarıyla birlikte ödeyecek ve vakıfların gelir fazlasını devletin reform amaçlarına yöneltecekti³⁵.

1826'ya kadar şeyhü'l-islâmlar, kurulları kendi konaklarında toplarlar ve fetvaları oradan verirlerdi. Gelirleri, hizmetleri, kuruluşları saraydan tamamıyla bağımsızdı ve sarayın yalnız nihâî azil yetkisine tâbi idi. Yeniçerilerin kaldırılmasıyla ağa konağı, Şeyhü'l-islâm'a verildi. Bu gelişme Şeyhü'l-islâmlık müessesesinin devlet dairesi haline sokulması için atılan ilk adımdı. Evkâf'ın hükümet kontrolüne alınmasından sonra meydana gelen bu gelişme, onların popüler ve etkin gücünü temelinden sarstı ve değişikliğe karşı koyma yeteneğini ciddi olarak zayıflattı³⁶.

Evkâf Nezâreti'nin kurulmasında diğer önemli bir sebep de yenilik hareketleri sırasında karşılaşılan Mısır meselesi³⁷ ve "sened-i ittifak"a kadar uzanan derebeyler ve ayanlar konusu³⁸ gibi devleti zaafa düşüren hususlarla yeniden karşılaşmamak için, merkezî otoritenin güçlendirilmesi düşüncesidir. Bu düşünceye göre, devletin bütün gelirleri tek elde toplanmalı, bütün giderleri de devlet hazinesinden karşılanmalı idi³⁹. Osmanlı topraklarında gayrimenkul edinmek isteyen ve halka göre merkezî hükümet üzerinde daha etkili olacağını düşünen batılılar, merkezî bir yönetimin Osmanlı ülkesinde egemen olmasını istiyorlardı. Hatta devletin bekâsını ve batılı devletler arasında mütalaa edilmesini, tavsiye ettikleri yeniliklerin gerçekleştirilmesine, yenilik hareketlerinin hayata geçirilmesini de güçlü bir merkezî hükümetin teessüsüne bağlıyorlardı⁴⁰.

33 BOA/HH 1233: 22671; BOA/HH 1235:22735,22747.

34 Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1983, s. 94.

35 White, Charles, Three Years in Constantinople, London 1846, C. I-III, s. 236; Barnes, John Robert, Age, s. 86.

36 Lewis, Bernard, Age, s. 98.

37 Karal E. Ziya, Osmanlı Tarihi, Ankara 1988, C. VIII, s. 124-134; Altındağ, Şinasi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841) I. Kısım, Ankara 1988, s. 1-166.

38 A. Lütfi, Age, s. 11; Karal, E. Ziya, Age, s. 90-93.

39 Mustafa Nuri Paşa, Age, s. 102.

40 Lewis, Bernard, Age, s. 124-127.

M. Hamdi'ye göre, "haricî-siyasî" tesirlerle Osmanlı yönetimine "Ahkâmü'l-Arazi" kanunu kabul ettirilmişti. Fakat bu gelişme Osmanlı arazisini ucuz yoldan elde etmek isteyen Avrupalı sermayedarları tatmin etmiyordu. Çünkü Osmanlı topraklarından bir kısmı "arazi-i emiriye", mühim bir kısmı da "arazi-i evkâf" idi. Her iki arazi türünde de rakabe istimlâk olunamadığı gibi, intikalleri de müşkil bulunuyordu. Şu kadar ki, "arazi-i emiriye" de hükümet müsait kanun yapmak için "sahib-i nüfuz" addedilebiliyor ve arzu edildiği zaman bu babda tazyik ile istenilen sonucu elde etmek ümit olunabiliyordu. Fakat vakıflar hükümetin nüfuzundan hariçti. Avrupalı arzu ederdi ki, "arazi-i emiriye ve evkâf" tamamen pazara çıkarılabilecek bir mal halinde bulunsun ve bunlar üzerinde ahalinin "revâbit-ı mâneviyesi" şiddetli olmasın⁴¹.

Avrupalılar, "ahkâm-ı arazi"nin istimlâk edilmesini, alınacak kredi karşılığında ipotek gösterilmesini istiyor⁴², Londra, Paris ve Berlin konferanslarında⁴³ olduğu gibi, devletin malî ve siyasî yönden zor durumda kaldığı dönemlerde, bu isteklerini yeniliyorlardı⁴⁴.

Vakıf emlakın satışı hususunda, Batı'nın tazyiki ve ısrarı konusunda, Elmalılı M. Hamdi'nin görüşlerini tamamen doğrular mahiyette, Engelhardt da şunları yazmaktadır:

"...Bu kuyûdât ile evkâfa ait ahkâm, emvâl-ı gayrimenkule muamelâtını bir suret-i garîbede temdit etmiş, emlak ve araziye kıymetinden düşürerek, başka memleketlerde, hazine-i hükümetin başlıca menba-ı servetini teşkil eden varidâttan, Devlet-i Osmaniye'yi mahrum bırakmıştır. Böyle bir uygulamanın, Devlet-i Osmaniye'nin menafi-i asliyesini muhafaza etmek azminde bulunan düvel-i ecnebiyece dâi-i itiraz olacağı şüphesizdi. 1867 senesi Şubat'ında Paris Kabinesi, evvelce İngiltere Hariciye Nezâreti'nin yaptığı gibi, Bâb-ı âli'ye müracaat ederek, vakıf usulünün esaslı bir surette tadilini, evkâf ve mirâ arazinin mülke tahvilini tavsiye etti. Bâb-ı âli Fransa Hükümeti'nin tavsiyelerini kısmen mevki-i icraya koydu"⁴⁵. Engelhardt devamla "bu tavsiye üzerine Bâb-ı âli'nin Tevsi-i İntikâl Kanunu⁴⁶ ile Musakkafât ve Müstegillât-ı Vakfiye Nizamnamesi⁴⁷'ni neşrettiğini" söylemektedir⁴⁸. Yazara göre, Batının ısrarları sonucu, "pek çok zamandan beri vaat edilen evkâfın satışı muamelesi, nihayet halledilmiştir"⁴⁹.

Bu gelişmelere bakarak Elmalılı M. Hamdi, "dış tesirler sonucu hükümet, ilk önce evkâfı, bir şahs-ı manevî olarak tevhid edip kendi eline almak cihetini düşündü. Evkâf-ı İrsadiye'den olan kurâ ve mezarî vakıfları, bedele bağlanmak suretiyle Maliyece zabdedildi. İlgası kolay olmayan vakıflar için Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti teşkil olundu"⁵⁰ demektedir.

Görülüyor ki, EHN'nin kuruluş sebeplerinin en önemlisi, ihtiyaç halinde devletin diğer sektörlerinde vakıfların imkân ve potansiyelinden yararlanma fikridir. Nitekim, EHN'nin kuru-

41 M. Hamdi (Elmalılı), Age, s.120-123, 127-128.

42 M. Hamdi (Elmalılı), Age, s.128.

43 Karal, E. Ziya, Osmanlı Tarihi, Ankara 1976, C. VI, s. 212.

44 M. Hamdi (Elmalılı), Age, s. 129.

45 Engelhardt, Ed., Türkiye ve Tanzimat (Çev. Ali Reşat), İstanbul 1328, s. 179-180.

46 Düstur, I/I 1289, s. 255-257.

47 Düstur, I/III 1293, s.463.

48 Engelhardt, Ed., Age, s. 180.

49 Engelhardt, Ed., Age, s. 421-422.

50 M.Hamdi (Elmalılı), Age, s. 134.

luşu hakkındaki "hatt-ı hümâyûn", "Asâkir-i Mansûre"nin bir yıllık maaş, iaşe, donanım/elbise ve teçhizatı için gerekli olan 34 bin kese akçenin ancak 1/3'ünün tedarik edilebildiği tespiti ile başlamakta ve bu açığın karşılanması için, tek emirle bir dizi yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Bu düzenlemeler arasında, "evkâf-ı hümâyûnumuz dahi Darphâne'den zabt ve idare olunmakta ise de maslahatın cesâmeti cihetiyle merkez-i lâyıkında bakılmadığı, (bu sebeple) evkâf dahi Darphâne'den ayrılıp başkaca idare olunmak üzere, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti unvanıyla (bir bakanlık kurulduğu ve bu bakanlık görevinin) nişancı-i sabık el-Hac Yusuf Efendi'ye...tevcih edildiği"⁵¹ ifadeleriyle Nezâret'in kuruluşu ve ilk Nâzır'ın atanması hükme bağlanmaktadır.

EHN'nin teşkilinden bir yıl sonra bütün sermayesi Evkâf Hazinesi'nden karşılanmak kaydıyla Eyûp/Bahariye'de, donanmanın yelken ve "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye"nin elbise ihtiyacını karşılamak ve gerektiğinde ürettiği ipliğin bir miktarını piyasaya sürmek üzere Bahariye İplik Fabrikası'nın kurulması⁵²; Nezâret'in kuruluşuna ilişkin hatt-ı hümâyûn'un niçin bu tespitle başladığını göstermesinin yanında; vakıfların imkân ve potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde nasıl yararlandığını da ortaya koymaktadır.

Tek tek sebeplerin sayılması yerine bu sebepler arasında hangisinin, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin teşkilinde daha etkili olduğu sorusuna cevap aradığımızda; kuruluş sonrası yapılan fiilî uygulamalara ve hukukî düzenlemelere bakarak şunları söylemek mümkündür:

Vakıfların yönetiminin kabineye dâhil bir Nâzır'ın başkanlığında, tek elde toplanmasından sonra; kuruluş gerekçelerinde söylenenlerin aksine yolsuzluklar azalmamış, hatta artmış⁵³, vakıfların "hüsn-i idaresi"⁵⁴ sağlanamamış⁵⁵, Osmanlı ülkesinde yeni eserler inşa etmek şöyle dursun; sosyal, siyasî, ekonomik ve tabîi şartların meydana getirdiği "müessesât-ı hayriye"nin harâbiyeti ortadan kaldırılamamıştır⁵⁶. Kudretsiz vakıflara "Evkâf Hazinesi"nden gerekli aktarmalar yapılamamıştır. Buna karşılık, devletin malî yapısı bozuldukça artan bir tempo ile vakıf gelirlerinin bir bölümü devletin ihtiyaç duyulan diğer sektörlerine aktarılmıştır⁵⁷.

Bu gelişmeler sonucu, finans kaynağı tamamen vakıflara bağlı olan dinî eğitim müesseseleri ile ulemanın nüfuzu kırılmıştır⁵⁸. Lewis'e göre, yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla siyasî nüfuzunu kaybeden Şeyhü'l-islâmlık makamı, vakıf gelirlerinin başka alanlara aktarılmasıyla ekonomik gücünü de kaybetmiş ve merkezî otoriteye bağlı bir memuriyet haline gelmiştir⁵⁹.

51 BOA/HH – 17362.

52 Öztürk, Nazif, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan İplik Fabrikası", Vakıflar Dergisi (VD), İstanbul 1990, S.XXI, s.23-80.

53 Mustafa Nuri Paşa, Age, s.100-101; Vakıfların yönetiminin merkezileştirilmesinden sonra, kamu personeli eliyle yapılan yolsuzluklar ve sistemde yaşanan bozulmalar için bkz. Öztürk, Nazif, Age, s. 276-313.

54 BOA/HH 1250: 26845.

55 Sıdkı, İsmail, Age, s. 8.

56 BOA/Cevdet 1242: 16725.

57 BOA/Cevdet 1255: 32489; BOA/MM 1264: 594; Barnes, John Robert, Age, s. 86.

58 Lewis, Bernard, Age, s. 97-98.

59 Lewis, Bernard, Age, s. 94-95.

Batılıların ısrarla üzerinde durduğu vakıflarda tasarruf hakkının genişletilmesi⁶⁰ ve vakıf gayrimenkullerin alınırsatılır hale getirilmesi⁶¹, hatta çok cüz'î mukataa bedelleri karşılığında, vakıf yerlerin gayrimüslimlere intikali sağlanmış, yüzlerce vakıf arsa ve arazi üzerine azınlıklar tarafından kilise, mektep, rahip ve rahibe okulları, sosyal tesisler yapılmıştır⁶². Bir taraftan bu gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan da yönetimleri çeşitli makamlara bağlı bulunan vakıfların Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne devir işlemleri tamamlanmıştır⁶³. Bu gelişmeler üzerine Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, Osmanlı ülkesinde mevcut müstesna vakıfların haricindeki bütün vakıfların nezâret görevini üstlenerek, muhasebelerini yapmaya başlamıştır. Artık Evkâf Nezâreti, mazbut ve idaresi zapt edilen vakıfların hem mütevellisi hem nâzırı, mülhak vakıfların ise tek yetkili nâzırı haline gelmiştir.

5.MERKEZÎ YÖNETİME GEÇİŞTEN SONRA VAKIFLARIN İDARESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

EHN'nin kurulması ve Tanzimat'ın ilanına kadar, sahih ve lazım vakıflarda olduğu gibi, kurâ' ve mezârî' a'şâ-rının hayrî bir amaca tahsisi suretiyle tesis edilen irsadi vakıfların gelirlerinin tahsili, ferağ ve intikal muameleleri mütevellileri tarafından yapıyordu. Mirî arazide ise bu işlemleri "sahib-i arz" denilen mutasarrıflar yürütüyordu⁶⁴.

60 Düstur, I/I 1289, s. 225; Engelhardt, Ed. , Age, s. 180.

61 Düstur, I/I, 1289, s.230; Düstur, II/V, 1332, s. 114.

62 VGMA, 1332: 974/152-169.

63 Vakıfların idaresinin Nezâret'e devri konusunda geniş bilgi için bkz, Öztürk, Nazif, Age, s. 75-77.

64 Düstur I/VI 1939: 586.

Tanzimat fermanında yer alan, vergilerin tahsiline ilişkin düzenlemelerin yapılmasına dair hüküm uyarınca⁶⁵, 18 Zilkade 1255/1840 tarihli Muhassilîn Talimatı ile irsâd-ı gayr-i sahih vakıf arazileri dâhil, bütün arazilerin vergi ve rüsumunun merkezden tayin edilen muhassiller tarafından tahsili ve tahsil masrafları düşüldükten sonra geri kalan bedellerin vakıflara verilmesi kararlaştırıldı⁶⁶. Daha sonra bu talimatta yapılan zeyl ile eksiklikler giderildi ve vakıf kurâ' ve mezari' a'şârı ile mukataa gelirleri bedele bağlandı⁶⁷. Yine Tanzimât-ı Hayriye ilkeleri gereğince, 15 Safer 1256/1840 tarihli İlmühaberle, daha önce 1/2'den 1/10'a kadar değişmekte olan a'şâr vergisinin nispeti, memleketin her tarafında mütesâviyen 1/10 olarak tespit ve ilan edildi⁶⁸.

Alınan bir başka kararla da kurâ' ve mezari' a'şâr gelirleriyle birlikte Tanzimat'ın ilanından itibaren mazbut vakıf "mukataât" bedellerinin Maliye Hazinesi tarafında tayin edilen memurlar eliyle toplanması kararlaştırıldı⁶⁹.

Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Maliye tarafından zabtedilen vakıf kurâ' ve mezârî a'şârının ilk başlangıçta %10'u, daha sonra %20'si tahsil masrafı olarak kesildikten sonra geri kalan kısmı Evkâf Hazinesi'ne iade ediliyordu⁷⁰. 1303/1885 tarihinden itibaren bu %'de oranlara ilaveten geri kalan gelirlerin 1/2'si daha kesilmeye başlandı. Kesilen miktar o tarihte bedele bağlanan vakıf gelirlerinin %35'ne tekabül ediyordu. Bir başka düzenleme ile 1307/1889 senesinden itibaren bedele bağlanan vakıf arazi gelirlerinin üçe ayrılması, Maliyece bunlardan 1/3'ünün tahsil masrafı olarak kesilmesi, geri kalan 2/3'sinin Evkâf Hazinesi'ne ödenmesi hükmüne bağlandı⁷¹. Bu durumda da vakıf arazi gelirlerinin %33'ü Maliye tarafından kesilmiş olmaktadır. Ayrıca Maliye tarafından el konulan ikinci ve üçüncü grupta yer alan vakıf kurâ' ve mezârîler ister ihale ister emaneten idare edilmiş olsun, bu yerlerden 1283/1866-1287/1870 arasında geçen beş yıllık sürede elde edilen sâfi gelirin 5'e bölünmesiyle bulunan "tahmis" miktarı "maktu' bedel" kabul edildi⁷².

Tanzimat'ın ilanından sonra 1255/1840 tarihinde alınan bir başka kararla⁷³ selâtin ve evkâf-ı mazbuta kurâ' ve mezârî' a'şârı hakkında uygulanan⁷⁴ yeni sistem, 1261/1845 yılından itibaren aynı mahiyette olan mülhak vakıflar hakkında da uygulanmaya başlandı⁷⁵.

1272/1856'da kabul edilen Ahkâm-ı Arazi Kanunu⁷⁶'nun bazı hükümleri 1275/1857 tarihinden itibaren mirî arazi ile birlikte, Evkâf Nezâreti'ne bağlı mazbut ve mülhak vakıflar ile tahsisât kabilinden olan irsâdî vakıflar hakkında da uygulanmaya konuldu⁷⁷. 3 Receb 1292/1875

65 Düstur I/I 1289: 5-7.

66 Karakoç 1255: 5/5021.

67 Karakoç 1255: 5/5023.

68 BOA/ Kanun-i Kalemîye Defteri, 1256: 4.

69 BOAIMM 1258: 580.

70 Düstur I/VI 1939: 911-915.

71 BOA/Cevdet 1262: 22859; Düstur I/VI 1939: 915.

72 Düstur I/IV 1299: 401; Düstur I/VI 1939: 587, 715.

73 VGMA 1262: 967/ 197.

74 BOA/Cevdet 1259: 3717.

75 BOA/Cevdet 1262: 22859.

76 Düstur I/I 1289: 165.

77 Düstur I/I 1289: 168, md.55.

tarihli irade-i seniyye ile arazi-i emiriye'de olduğu gibi, arazi-i vakfiye'nin tapu senetlerinin ferağ ve intikal harçlarının Evkâf İdaresi'ne ödenmesi kaydıyla Defter-i Hakanî memurları tarafından verilmesi kararlaştırıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Defter-i Hakanî Emaneti, tapu idarelerine gönderdiği bir talimatla "evkâf-ı gayri sahihanın ferağ ve intikal muamelesinde, bu yerlerin yalnız aşârının vakfedildiği, harç, rüsum ve mahlulât bedellerinin Maliye Hazinesi'ne ait olduğu" gerekçesiyle Evkâf İdaresi'ne yapılmakta olan ferağ ve intikal harçlarının ödenmesini durdurmuştur⁷⁸.

Yapılan hukukî düzenlemeler ve alınan idarî kararlarla uygulamanın sürekli kapsamının genişletilmesi ve kesinti oranlarının yükseltilmesi, diğer taraftan tenkisten geriye kalan cüz'î miktarların da zamanında ödenmemesi sebebiyle Evkâf Hazinesi zor günler yaşamış, tarihi vakıf eserleri onarılamamış, hizmetler durma noktasına gelmiştir⁷⁹.

Evkâf alacağının zamanında ödenmesi için vilâyet ve bağımsız mutasarrıflıklara Sadaret'ten verilen emre dayalı olarak, Evkâf Hazinesi'nden mülkî amir ve taşra teşkilatına gönderilen 24 Zilhicce 1301/1883 tarihli genelgede, "köy ve mezralarda bulunan vakıf arazi gelirlerinin toplanması görevi Maliye memurlarına verildiği tarihlerde, vakıfların Maliye'den yıllık alacağı 40.000 keseği geçmişken, zamanla tenzil edile edile 14.000 keseye kadar düşmüştür"⁸⁰ denilmektedir. 7 Receb 1308/1890 tarihli Meclis-i Mahsus-u Vükelâ Kararı'nda ise, "İbtidâ-i Tanzimat'ta Maliye Hazinesi'nden zabtedilen vakıf kura' ve mezâri' gelirlerinin ol vaktin rayicine göre 194.000,00 lira olarak tespit edildiği, tenzilât-ı mükerrere ile 69.000,00 liraya kadar düştüğü"⁸¹ belirtilmektedir.

Aynı konuda 1303/1886-1307/1890 tarihleri arasında EHN Nâzirliği görevinde bulunan Mustafa Nuri Paşa da şu tespiti yapmaktadır:

"Tanzimat'ın zuhuruyla bil-cümle selâtin vesaire arazi-i mevkufesi, Maliye Hazinesi tarafından zabt ve taşir olundu. Zabtedilen arazi-i mevkufe hasılat-ı oşriyesi senevî 44.000 keseye ulaşıyordu. Bu miktar, aylara bölünerek eşit taksitler halinde Hazine-i Maliye'den Evkâf'a ödenmekte idi. Sonraları Fuat Paşa merhum bedel-i maktu'ayı Maliye'den Evkâf'a verilen bir yardım olarak vasıflandırdı ve muvazene-i umumiyede açık göründükçe tenkis ide ide rubu' derecesinden aşağı tenzil eyledi"⁸².

Verilen bilgilerden anlaşılan odur ki; başlangıçta Maliye tarafından idaresine el konulan vakıf arazi gelirlerine karşılık, EHN'ne ödenmesi gereken yıllık para miktarı 200.000,00 liranın üzerinde olduğu, hatta 1259/1843'de 177.399 lira 5 kuruş 25 para olarak fiilen ödendiği⁸³ halde, seneler geçtikçe Evkâf Hazinesi'ne aktarılan paranın miktarı 70.000,00 liraya kadar düşmüştür⁸⁴.

İdaresi ve gelirlerinin tahsili Maliye memurlarına bırakılan vakıf arazilerinde (mustagillât) durum böyleydi. Vakıf gelir kalemlerinin ikinci ayağını oluşturan ve doğrudan Evkâf Nezâreti

78 BCA/1922: 18/225-4/2.

79 Öztürk, Nazif, "Evkâf-ı HümâyünNezâretiMd.",TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1995, C 11, s.521-524.

80 VGMA 1301: 932/119-120.

81 Düstur I/VI 1939: 916.

82 M. Nuri Paşa, Age, s.101.

83 BOA/Cevdet 1259: 3717

84 Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi...,s.113.

tarafından tayin edilen vakıflar idaresi personeli tarafından yönetilen; bina, dükkân, arasta, işhanı ve benzeri (musakkafât) akarlarda durum nasıldır? Birkaç cümle ile olsa dahi bu duruma da açıklık getirmek gerekiyor.

Vakıf taşınmaz malvarlığı sadece köy ve mezralarda bulunan arazilerden meydana gelmediği gibi, gelir kaynakları da Maliye memurları tarafından tahsil edilen kura' ve mezâri' a'şâr ve mukataa bedellerinden, tapu ferağ ve intikal harçlarından ibaret değildi.

Nezâret'in kuruluşundan itibaren vakıf görevlilerinin gözetim ve denetimine karşılık, Nezâret merkez teşkilatı masraflarını karşılamak üzere gelirden belirli oranda pay almakla işe başlayan merkezî yönetim, gayrimenkul işletmeciliği konularında esas mevzuat çalışmalarını, diğer kamu kuruluşları düzenlemelerine paralel olarak, Tanzimat'ın ilânından sonra yapmıştır.

Her şeyden önce, vakıf taşınmazlar üzerinde merkezî bir yönetim tesis edilmiştir. Gayrimenkul kiracılarının çocuksuz ölümü sebebiyle boşalması halinde, bu yerler icareteyn usulü ve ihale yöntemiyle kiraya verilecektir. Bu tarz kiralama ile elde edilen muaccele gelirinin %5'i müteveli, kâtip, câbî gibi vakıf görevlilerine, %5'de "harç-ı istifa" namıyla mahallen tayin edilecek personele maaş olarak ayrıldıktan sonra, geri kalan %90'ı Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne gönderilecektir. Vakıf taşınmazların ferağ ve intikalinde ihale bedeli üzerinden "ziyade ve noksan kabul etmeyup, ganî ve fakir herkim olursa olsun" ferağdan %3, intikalden %1,5 kuruluş harç alınacaktır. Alınan harçların %50'si vakıf görevlilerine, %50'si de Evkâf Hazinesi'ne ait olacaktır⁸⁵.

Gelir fazlası müteveli ve evlâda ait vakıfların muhasebeleri hak sahiplerinin (meşrutunleh) huzurunda, mahallinde görülecek, mutat masraflar çıktıktan sonra geri kalan paranın %20'si "tertib-i maaş-ı hazine", %5'i "harç-ı muhasebe" adıyla Evkâf Hazinesi'ne gönderilecektir. Ayrıca bu paradan "nâib-i belde" tarafından mahallen tayin edilecek kâtibe ayda 20 kuruş ödenecektir. Bu kesintiler yapıldıktan sonra "mahlulât-ı muaccele" dâhil, gelir fazlasının tamamı müteveli ve evlâd arasında taksim olunacaktır. Gelir fazlası müteveli ve evlâda meşrut olmayıp da hayratın imârî ve yeni akar alınmasını isteyen vakıfların muhasebeleri de yine ilgililerin huzurunda mahallen görülecektir. "Varidât-ı muayyene"nin %5'i "tertib-i maaş-ı hazine", %1'i "harç-ı muhasebe" namlarıyla Hazine-i Evkâf'a gönderilecek, aynı paradan mahallen atanan kâtibe 5 kuruş maaş bağlanacaktır. Bu harcamalar düşüldükten sonra ya mahallinde bulunan vakfa ait binalar onarılacak veya akar satın alınacaktır. Bu durumun mümkün olmadığı hallerde, geriye kalan paraların tamamı, Hazine-i Evkâf-ı Hümâyûn'a gönderilecektir.

Hülâsa, Tanzimat sonrası kura' ve mezâri' a'şâr ve mukataa gelir tahsillerinin Mirî Hazine'ye bırakılması⁸⁶; vakıf gelirlerinden diğer bölümünün, çeşitli isimler altında ve değişik oranlarda, gelir fazlalarıyla birlikte Evkâf Hazinesi'ne aktarılması⁸⁷ vakıfları malî sıkıntı içrisine düşürmüştür.

85 VGMA 1256: 966/319-321; VGMA1258: 966/398-399.

86 BOA/MM 1258: 580.

87 VGMA 1256: 966/319-321; 1258: 966/398-399; 1261: 967/46-48.

Hürrem Sultan Şifahane

Yukarıda ayrıntılarını belirttiğimiz “Talimat” hükümlerine göre sergilenen bu ve benzeri konular 1280/1863 tarihli Evkâf Nizamnamesi⁸⁸’nde daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.

Sözün özü şu ki, EHN’nin faaliyet alanlarının en büyük kısmını gayrimenkul işletmeciliği teşkil etmektedir. Merkez ve taşra teşkilatının oluşturulmasında en çok dikkat edilen husus, vakıf musakkafât ve mustagillâtın işletilmesi ve bu işletmelerden sağlanan gelirden Evkâf Hazinesi alacağıının tahsilidir.

Her şey bir tarafa, vakıflar kurulurken, merkezî bir yönetim söz konusu olmadığı için, vakıf gelirlerinden bu gaye ile herhangi bir pay ayrılmamıştır. Vakıfların idaresi için merkezi bir yönetim kurulmasıyla yüzlerce personele vakıf gelirlerinden pay ayırmak, Nezâret’in her türlü cârî giderlerini bu gelirden karşılamak ihtiyacı ve zarureti doğmuştur. Özellikle idarî personeli bulunan vakıflarda, aynı amaçla mükerrer harcama yapılmıştır. Devreye Maliye Nezâreti’nin girmesiyle aynı kaynaktan bu Nezâret de pay almaya başlamıştır. Bu durum, müessesât-ı hayriyenin bakım ve onarımına, hatta hizmetin geliştirilip genişletilerek devamının sağlanmasına yönelik amaçlar için yapılması gereken harcamaların, cârî giderlere aktarılmasına yol açmıştır. Bu da vakıf eserlerin bakımsız kalmasına, hizmetin küçülmesi ve aksamasına sebep olmuştur.

Bu uygulama, vakıfları borçlu, mütevellileri yoksul hale getirmiş, hatta vakıfların amaçlarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan giderlerin karşılanamaması sebebiyle hayrî hizmetler durma noktasına gelmiştir. Hizmete açık tutulan ve halen ayakta bulunan vakıf hayrat eserler, onca yoksulluğuna rağmen hayırsever vatandaşların yardımı ile bugünlere ulaşmıştır⁸⁹.

6. ŞER’İYE VE EVKÂF VEKÂLETİ’NİN TEŞKİLİ VE KALDIRILMASI

TBMM’nin Ankara’da toplanmasından sonra, Anadolu’da yeni bir hükümet kurulması için derhal çalışmalara başlanmıştır, bu maksatla 2 Mayıs 1336/1920’de Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri’nin Suret-i İntihabına Dair Kanun⁹⁰ çıkartılmıştır. Bu kanunun 1’nci maddesinde, 11 kişilik İcra Vekilleri Hey’eti’nin başında Şer’iye ve Evkâf Vekâleti’ne yer verilmiştir. Böylece II.

88 Düstur I/II 1289: 146-169.

89 Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi...s.200.

90 Düstur, III/I, 1929, s. 6.

Meşrutiyet'in ilânından sonra düşünülen, vakıfların bir "Umum Müdürlük" halinde Meşihat'a bağlanması fikri⁹¹ bir bakıma gerçekleşmiştir⁹². Ancak müessesât-ı diniye ile evkâfın birleştirilmesiyle kurulan teşkilâtın adına "Meşihat", başına getirilen kişiye de "Şeyhü'l-İslâm" yerine Şer'îye ve Evkâf Vekili denmiştir.

21 Teşrinievvel 1336/1920 tarihli Büyük Millet Meclisi beyannamesinde, TBMM'nin diğer işler yanında evkâf işlerinde de uhuvvet (kardeşlik) ve teavünü (yardımlaşma) hâkim kılarak, halkın ihtiyacına göre teceddüdât ve tesisât vücuda getirmeye çalışacağı hususlarına yer verilmiştir⁹³.

1921 Anayasası'nın 11'nci maddesinde TBMM'nin koyacağı kanunlar çerçevesinde, evkâf işlerinin düzenlenmesi, mahallî idare organı olan Vilâyet Şûrası'na bırakılması öngörülüyordu⁹⁴.

Şer'îye ve Evkâf Vekâleti dönemi, 2 Mayıs 1920-3 Mart 1924 tarihleri arasında 3 yıl 10 ay sürmüştür. Bunun 2 yıl 3 ay 18 günü, İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti ve bu hükümet içerisinde yerini koruyan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin mevcut olduğu döneme rastlamaktadır. Bir taraftan aynı müessese hakkında iki ayrı hükümet içerisinde ayrı iki bakanlığın mevcudiyeti, diğer taraftan Anadolu toprakları üzerinde sürdürülen İstiklâl Savaşı, bu arada Hüdavendigâr, Karasi, İzmir, Manisa ve Adana gibi çok önemli bazı şehirlerin düşman işgali altında bulunması⁹⁵ ve benzer diğer sebeplerden dolayı Şer'îye ve Evkâf Vekâleti gerek malî ve gerekse teşkilât konularında fazla bir varlık gösterememiştir.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin ortadan kaldırılması ve bu Nezâret'e bağlı vakıf mal varlığının devir alınmasından sonra, Vekâlet'de bir canlanma gözlenmektedir. Varidât-ı fevkalâde dahil 1339/1923 yılı gideri 3.055.937 lira olmuş, 1340/1924 yılı geliri 3.203.257 lira gideri ise 3.187.792 liraya yükselmiştir⁹⁶. Aynı dönemde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin yıllık bütçesi, -sene içerisinde yapılan aktarma ve ilaveler hariç- 30.000.000 lira civarındadır⁹⁷. Bu durum, vakıfların devlete göre 1/10 oranında bir maddî potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

TBMM'si 30 Teşrinievvel 1338/1922 tarih ve 307 sayılı, Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraz bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine dair Hey'et-i Umumiye Kararı ile İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmadığına, İstanbul ve civarının da TBMM'ne ait bulunduğu, binaenaleyh oraların umur-ı idaresinin de TBMM memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümeti'nin hakkı meşru'u olan makâm-ı hilâfeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden

91 Evkâf/BK. Mazbatası 1327, s. 45.

92 Şer'îye ve Evkâf Vekâleti döneminde vakıflar, Vekâlet içerisinde "Evkâf Müdüriyeti Umumiyesi" şeklinde yerini almış, bu dönemde Vekâletçe kullanılan kağıtların antenti, ilk başta Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umuru Şer'îye ve Evkâf Vekâleti, Evkâf Müdüriyeti Umumiyesi (BCA 1921: 18/224-2); Cumhuriyetin ilanından sonra ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti yerine Türkiye Cumhuriyeti (BCA 1923: 18/224-12) ifadesi kullanılmak suretiyle bastırılmıştır. Bu durum Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin ortadan kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

93 Arıburun, Kemal, Millî Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar I, Ankara 1957, s.26.

94 Düstur, III/I, 1929, s. 196; Hatemi, Hüseyin, Age, s. 379.

95 BCA 1921: 18/224-2.

96 BCA 1923: 18/224-12.

97 Düstur, II/V, 1931, s.848.

kurtaracağına karar verilmiştir⁹⁸. TBMM'nin bu kararından 20 gün sonra, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin lağvedilmesi ile ilgili, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İstanbul Vilâyeti Mektupçuluğu'na 20 Teşrinievvel 1338/1922 tarihli telgrafı çekmiştir.

Bu telgrafta, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti faaliyetinin tatil edildiği, İstanbul'da mevcut vakıf hizmet ve işlemlerinin İstanbul Vakıflar Müdürlüğü marifetiyle yürütüleceği bildirilmektedir. Faaliyeti durdurulan Nezâret'in Kuyud-u Kadime, Hukuk Müşavirliği, Nukud-u Mevkufe, Orman ve Arazi-i Mevkufe müdürlüklerinin Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin birer şubesi olarak görevlerine devam etmeleri istenmektedir. Ancak bu müdürlüklerin Vekâlet'le muhabereleri, Evkâf Müdürlüğü vasıtasıyla yapılacaktır. Diğer merkez birimlerinden Müessesât-ı Hayriye ve İlmiye ile Evkâf Müzesi geçici bir süre için, İstanbul Evkâf Müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyet gösterecektir. Fakat, Evkâf-ı İslâmiye Müzesi şimdilik kapalı olacak, görevliler müzenin emniyetini sağlayacaklar ve mevcut malzemelerin tasdikli bir defterini Vekâlet'e göndereceklerdir⁹⁹.

İstanbul ve çevresinde bulunan vakıf teşkilâtı, vekâleten vazifelerine devam edecektir. Müdüriyetlerin "ihtiyacât-ı hakikiye" göre kadroları düzenlenerek, memurların sicil defterleriyle birlikte Vekâlet'e gönderilecektir. Bunların yanında, faaliyetleri tatil edilen daire müdürleri, memur ve müstahdemlerin maaşlarını gösterir isim listeleri bir cetvel halinde düzenlenerek Vekâlet'e intikal ettirilecektir.

98 Düstur, III/III, 1929, s. 149.

99 Sözü edilen bu müze, halen Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'dir.

Bilumum daireler ve “müessesât-ı vakfiye”de mevcut demirbaş eşya ile Üsküdar-Alemdağı Tramvay hattına ait âlet ve edevât, “hey’et-i fenniye”ye ait olan “levazım-ı inşâiye”nin ale’l-müfredât bir defteri yapılarak, Vekâlet’e yollanacaktır.

Nukud-u Mevkufe’nin miktar-ı asliyesi ile ne kadarı ikrazâtta, ne kadarı kasada mevcut olduğu, Vekâlet’e bildirilecektir. Nezâret’te mevcut nakit para banka vasıtasıyla hemen Vekâlet’e gönderilecektir.

Doğrudan doğruya Nezâret namına cibayet olunan varidat, bundan böyle İstanbul Evkâf Müdüriyeti tarafından tahsil olunarak, Vekâlet adına emanet kaydolacaktır. Yapılacak uygulama hakkında daha sonra ayrıca talimat verilecektir.

Bundan böyle gerek nukud-u mevkufe gelirleri ve gerekse mahallî vâridat hakkında, her ay sonunda telgrafla Vekâlet’e bilgi verilecektir¹⁰⁰.

Vekâlet merkezinde oluşturulan 12 ayrı birime karşılık, taşra teşkilâtında yeni bir yapılanmaya gidilemediği anlaşılmaktadır. Taşra teşkilâtı konusunda 1340/1924 tarihli Şer’iye ve Evkâf Vekâleti Bütçe Kanunu tasarısında şunlar yazılıdır:

“...Ne memleketin her tarafında “teşkilât-ı vakfiye” icrasına, ne de ale’l-ıtlak “teşkilât-ı mülkiye” ile birlikte yürünmesine maddeten imkân yoktur. Evkâf noktasından bazı kazalar vardır ki; gerek masarîfât itibariyle başlıbaşına bir değil, iki üç vilâyete bedeldir. Yine bazı vilâyetler vardır ki; oralarda kazalarda olduğu gibi bir memur bulundurulmasına bile lüzum yoktur. Binaenaleyh taşra teşkilâtının, vakfın mütekâsif olduğu mahallere göre icrası zaruridir. Ancak şimdiye kadar Evkâf İdaresi’nde muntazam bir Hey’et-i Teftişîye vücuda getirilememiş ve taşra teşkilâtı hakkında raporlara dayalı kesin bilgiler edinilememiştir. Bu bakımdan şu anda taşra teşkilâtını düzeltmeye kalkmak, mevcudu bozmak olacağından, gerekli tahkikat yapıncaya kadar mevcut durumu olduğu gibi muhafaza etmek en doğru yoldur”¹⁰¹.

Bu gelişmelerden açıkça görüldüğü gibi, Şer’iye ve Evkâf Vekâleti dönemi vakıflar için bir geçiş dönemi olmuştur. Merkez teşkilâtında bir düzenlemeye gidildiği halde, taşra teşkilâtı mevcut haliyle muhafaza edilmiştir.

7. EVKÂF UMUM MÜDÜRLÜĞÜ’NÜN KURULMASI VE SONRASINDA YAŞANANLAR

TBMM’nin, diğer işler yanında evkâfın, halkın ihtiyacına göre yeni bir sisteme kavuşturulacağı¹⁰² ve 1921 Anayasası’nın 11’inci maddesinde yer alan “TBMM’nin koyacağı kanunlar çerçevesinde evkâf işlerinin düzenleneceği”¹⁰³ ilkeleri doğrultusunda, İcra Vekilleri Hey’eti’nin 14.01.1339 tarih ve 2170 sayılı kararı ile “Evkâf İdaresi’nin millet ve memlekete ve meşrutun-

100 VGMA 1338: 953/87.

101 BCA 1923: 18/224-12.

102 Arıburun, Kemal, Age, s. 26; Ferudun, Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul 1962, s. 45.

103 Düstur, III/I, 1929: 196.

lehine enfa' bir surette idaresini tetkik ve teemmül için, bu hususlarda mütehasıslardan mürekkep bir komisyonun Hey'et-i Vekile'ce bi'l-intihap teşkili takarrur etmiştir. Mezkûr hey'et bir proje ihzarı ile Hey'et-i Vekile'ye 'ita edecektir' şeklinde karar verilmiştir¹⁰⁴. Alınan bu karar, tasdik için aynı gün İcra Vekilleri Hey'eti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay) imzasıyla TBMM Riyaseti'ne¹⁰⁵; Bakanlar Kurulu Kararı'nda öngörülen çalışmaları yapmak üzere, "bu babda seçilecek mütehasısların esâmisinin iş'arı zımında leffen irsal kılınmıştır efendim" ifadesiyle Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'ne gönderilmiştir¹⁰⁶.

İcra Vekilleri Hey'eti'nin aldığı bu kararlar "Şer'îye ve Evkâf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'nin İlgasına Dair 3 Mart 1340/1923 Tarihli ve 429 Numaralı Kanun"¹⁰⁷un hazırlık çalışmaları başlatılmıştır.

Bu arada, kararnamede ismi bulunan Şer'îye ve Evkâf Vekili Abdullah Azmi (Torun) görevinden ayrılmış, yerine Konya Mebusu Mehmet Vehbi (Çelik) atanmıştır¹⁰⁸. Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nde meydana gelen bu yönetim değişikliği sebebiyle Başvekâlet tezkiresi cevabı gecikmiştir. Bunun üzerine Başvekâlet'ten 15 gün sonra Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'ne yazılan ikinci tezkirede, "Evkâfın, millet, memleket ve meşrutunlehine enfa' bir surette idaresini temin zımında bir proje ihzar edilmek üzere bu babdaki mütehasıs zevâtın esâmilerinin iş'arına dair olan tezkire muktezasının tesrîan ifasını ve tefrik edilen mütehasıs zevâtın esamisinin iş'arı"¹⁰⁹ te'kiden rica edilmiştir.

Başvekâletin bu ısrarlı talimatı üzerine Şer'îye ve Evkâf Vekâleti, İstanbul'da bulunan Evkâf Müdür-i Umumisi Hayrı, Evkâf Müdürü İsmail Hakkı, azayı tabîden olmak üzere mülga Meşihat Müsteşar-ı esbakı Ebulûlâ, Evkâf Müsteşar-ı esbakı Münir¹¹⁰, sabıkı Şevki, Tetkik ve Te'lifât-ı İslâmiye Hey'et-i Azası'ndan Şemseddin ve Evkâf Hukuk Müşaviri Seniyyüddin beylerden müteşekkil bir komisyon teşkil edilerek, Mehmet Vehbi imzası ile İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti'ne gönderilmiştir¹¹¹.

Mütehasıs kişilerden teşkil edilen bu komisyon tarafından dört ayrı kanun tasarısı hazırlanmış¹¹², hazırlanan bu kanun lâyhaları mütâlaalarından yararlanmak üzere davet edilen

104 BCA 1923: 18/223-4/1.

105 BCA 1923: 18/223-4/2.

106 BCA 1923: 18/223-4/3.

107 Düstur III/V 1931, s. 394.

108 Demiral, Cafer, Türkiye'nin 52 Hükümeti (25 Nisan 1920- 15 Nisan 1973), Ankara 1973, s. 51,55.

109 BCA 1923: 18/223-4/4.

110 M. Münir Çağıl'ın biyografisi, Şer'îye ve Evkâf Vekâleti ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ni ilga eden 429 Sayılı Kanun'un hazırlanması ve vakıfların tavsiyesine ilişkin çalışmalarda rolü konusunda daha geniş bilgi için bkz (Öztürk, Nazif, "Vakıfların Tasfiyesi Açısından M. Münir Çağıl", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler (Sempozyum: 23-25 Mayıs 1997-İskilip), Ankara 1998, s.109-135.

111 BCA 1923: 18/223-4/5.

112 BCA 1924: 18/223-9/1; 19 Kanunu evvel/Aralık 1924 tarihli Akşam Gazetesinde çıkan "Evkâf Müdüriyetinin İzahatı" başlıklı haberde, teşkil edilen komisyon üyelerinin isimlerinde zaman içerisinde değişikliklerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca haberde komisyonun beş layiha hazırlayarak Hey'et-i Vekiliye sunulduğu söylenmektedir.

Haber metni şöyledir: "Geçen sene nisan ayında Evkâfın İdaresine verilecek şeklin tespiti için Ankara'da bir komisyon teşkil edilmişti. Çorum Mebusu İsmail Hakkı, Darülfünun Hukuk Fakültesi Müderrisi Cemil ve Maliye Müfettişlerinden Şükrü Beyler memur edilmişti. Komisyon faaliyette bulunduğu müddet zarfında beş layiha hazırlayarak Hey'et-i Vekiliye verdi...O sürede meclisin tatiline az bir müddet kalmış olduğundan Hey'et-i Vekile layihaları okuyup meclise sevk etmeye imkân bulamamıştı. Mamefih Hey'et-i Vekile'nin komisyon tarafından evkâfın müstakbel şekli-i idaresi hakkında verilen layihaları gayr-ı kâfi gördüğü anlaşılıyor. Ankara'da Hey'et-i Vekile

Çorum Mebusu Münir Bey ve Maliye müfettişlerinden Şükrü Bey¹¹³'in de hazır bulunduğu İcra Vekilleri Hey'eti'nin 11.12.1340/1924 tarihli toplantısında görüşülmüştür. Müzakere sonunda, "evkaf müessesesinin vaziyetini milletin hakiki menafî'ine muvafık bir şekilde tespit etmek üzere, hazırlanan dört kıt'a "levâyıh-ı kanuniye"nin yeniden tetkiki ile icâb eden tadilâtın icrası zımında Hariciye Vekili Şükrü Kaya, Ziraat Vekili Hasan Fehmi, Ticaret Vekili Ali Cenani, BMM Reis Vekili İsmet (Eker), Çorum Mebusu Münir (Çağıl) beylerden mürekkep bir encümen teşkili" kararlaştırılmıştır¹¹⁴. Encümene seçilen üyelere yazılan tebligat yazılarında, "keyfiyetin en kısa bir zamanda neticeye rabtı ehemmiyetle rica" edilmektedir¹¹⁵.

Birinci İcra Vekilleri Hey'eti Kararı ile ikinci İcra Vekilleri Hey'eti Kararı arasında önemli iki fark bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ilk kararda vakıflar hakkında kanun lâyihası hazırlama görevi mütehasıslardan oluşan bir hey'ete verilmişken; ikinci kararda bu görev siyasilere teşekkül eden bir komisyona havale edilmiştir. Bu farklardan ikincisi ise çok daha önemlidir. Birinci kararda ve yazışmalarda "Evkâf İdaresi'nin millet, memleket ve meşrutunlehine enfa" surette hazırlanması istenen proje, kısmen mahiyet değiştirmiştir. Birinci kararda milletin çıkarlarıyla birlikte vakıf kurucusunun arzuları ve vakıftan yararlanacakların hakları da korunacak şekilde bir düzenleme öngörülmüşken; ikinci kararda, vakfın esas amacını oluşturan "meşrutunlehe faydalı olacak şekilde" ifadesi kararname metninden çıkartılmıştır. "Evkâf müessesesinin vaziyetini milletin hakiki menâfi'ine muvafık bir şekilde tesbit etmek" şeklinde yazılan kararname metni ile Vakıflar İdaresi'nin yeni şeklinin oluşturulmasında, vâkıfın iradesinin ve vakfiye hükümlerinin dikkâte alınmayacağı ve sadece milletin menfaatinin düşünüleceği kararlılığı ortaya konulmuştur. Aslında bu kararlılık, vakıflar konusunda daha sonra yaşanacakların habercisidir.

Vesikalar arasında bulunan bir başka belgeden, İsmet imzasıyla Maarif Vekâleti'ne yazılan bir yazı ile¹¹⁶ harcırah ve yollukları Evkâf İdaresi tarafından ödenmek üzere Dârü'l-funun Hukuk Mektebi Müderrisi Cemil (Bilsen) Bey'in Ankara'ya çağrılarak, komisyona dahil edildiği anlaşılmaktadır¹¹⁷. Kime yazıldığı belli olmayan bir başka belgeden anlaşıldığına göre, üst bir yetkili tarafından "evkâfın, milletin hakiki menafî'ine muvafık bir şekilde halledilmek üzere, Müdüriyet-i Umumiye halinde –notun bu kısmına bir çıkma yapılarak kırmızı kalemle "şimdilik" kelimesi ilave edilmiştir- şimdilik Başvekâlet'e tevdi' edilmiştir". Yüksek bir yetkili tarafından yazılan bu not doğrutusunda kanun lâyihası, Çorum Mebusu ve BMM Başkan Ve-

azasının bir kısmından teşkil edilen encümen evkâf meselesini yeniden tetkik ediyor. Hey'et-i Vekile evkâfın suret-i idaresi hakkında daha ciddi ıslahatta bulunmak maksadını istihdaf etmektedir". Yapılan çalışmaların kâfi olmadığı hususu Bakanlar Kurulu üyelerinden oluşturulan beş kişilik komisyonda yer alan Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey'in 1341-1925 senesi Evkâf bütçesinin görüşülmesi esnasında yapmış olduğu konuşmalardan da anlaşılmaktadır (Zabıt Ceridesi, İ. 92, 2. 4. 1341-1925 Cenani 2, Cilt 7, s. 49).

113 BCA 1924: 18/223-9/2.

114 İcra Vekilleri Kararı'nın takarruru için gerekli olan Cmhurbaşkanı bu kararda, bakanların imzası bulunan kararname metninin altını imzalama yerine; "Türkiye Reisi Cumhuri Huzuru Riyâsetpenâhilerine, Rabten arz ve takdim kılınan kararnamenin tasvîb-i âliyyeye iktirân ettiği takdirde, imzâyı riyâsetpenâhileriyle tevşih buyurulması ma'ruzdur. Başvekil İsmet" imzasıyla sunulan kararname kapak yazısı altına, "Başvekâlet Cânibi Sâmi'ine, Merbûti kararname imza ve iâde kılındı efendim. Türkiye Reisi Cumhuri Gazi Mustafa Kemâl" ifadeleriyle imzalanmıştır (BCA, 030.11.01/07.23.16; BCA 1924: 18/223-9/1. Yeni tasnif numarası: 030.18.01.01/012.60.1).

115 BCA 1924: 18/223-9/3

116 BCA 1924: 18/223-9/4.

117 BCA 1924: 18/223-9/5.

kili İsmet başkanlığında toplanan komisyon tarafından görüşülerek, direktif doğrultusunda kabul edilmiştir¹¹⁸.

Mütehassıs bürokratlardan oluşan ilk komisyon tarafından hazırlanan dört ayrı kanun lâyhası, diğer arşiv vesikaları arasında bulunmadığı için, bu tasarıların mahiyeti hakkında şimdilik bilgi sahibi değiliz. Kuşkusuz, Osmanlı tatbikatı içinde yetişen ve uzun süre Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti bünyesinde görev yapan ve Müsteşarlık makamına kadar yükselmiş bulunan mütehassısların bu konudaki görüşlerini öğrenmek son derece önemli idi. Bu belgeleri arama çabalarımız bundan sonra da devam edecektir.

Mütehassısların projeleri şimdilik bilinmese de belgede geçen “evkâfın milletin hakiki menafî’ine muvafık bir şekilde halledilmek üzere, şimdilik Müdüriyet-i Umumiye halinde Başvekâlet’e rabtî”¹¹⁹ ifadesi ve 1926 yılında müessese hakkında “Tasfiye Komisyonu”¹²⁰ oluşturma çabaları, açıkça göstermektedir ki; o günkü hükümetlerin vakıflar hakkında tasarladığı nihâî yönetim şekli, merkezî hükümet içerisinde, bir Genel Müdürlük halinde varlığını muhafaza eden bir yapı değildir.

Hükümet yetkilileri, 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması¹²¹, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilânı¹²² ve aynı gün Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra¹²³, Cumhuriyet idaresine ters düşeceği tahmin edilen müesseselerin ortadan kaldırılması veya gücünün zayıflatılması planlanmıştır. En azından Vakıflar İdaresi için durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal, Hilâfet Makamı ile mazi ve İslâm arasında bir bağ görüyordu¹²⁴. Yurt içi ve yurt dışından Müslümanların Hilâfet Makamı’na olan ilgisi¹²⁵, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere diğer hükümet mensuplarını endişelendiriyordu. Halifenin, ayrılan tahsisatın yeterli olmadığını hükümete duyurması üzerine¹²⁶ Atatürk, 1924 başlarında geniş çaplı askerî manevralara başkanlık etmek üzere bulunduğu İzmir’den, Başvekil İsmet Paşa’ya çektiği telgrafta, “...Halife’nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı’nın ödeneğinden mutlaka daha aşağı bir ödenek kâfi gelir...Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açıkça bilmeli ve bununla yetinmelidir”¹²⁷ diyordu.

Atatürk, Halife’nin, Şer’iye ve Evkâf Vekâleti’nin kaldırılması ve öğretimin birleştirilmesi konusunda Nutuk’ta şunları söylemektedir: Halife hakkında Başvekil’e çekilen telgrafı kasdederek, “bu yazışmadan sonra savaş oyunu dolayısıyla Başvekil İsmet Paşa ve Millî Müdafaa

118 BCA 1924: 18/223-9/6.

119 BCA 1924: 18/223-9/6.

120 BCA 1926: 18/223-11/1, Yeni Tasnif Numarası: 030.18.01.01/18.26.11.

121 Düstur III/III, 1929, s. 149.

122 Düstur III/V, 1931, s.399.

123 Atatürk, M. Kemal, Nutuk, (Baskıya Hazırlayanlar: Dr. Birol, Melin Has-Er), İstanbul 1975,1000 Temel Eser, No: 68, C. 2, s.439-442.

124 Lewis, Bernard, Age, s. 263.

125 Lewis, Bernard, Age, s. 262-263.

126 M. Kemal, Nutuk, s.477.

127 M. Kemal, Nutuk, s.479-480.

Vekili Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilâfet'in kaldırılması lüzumunda kanaatlerimiz birleşmişti. Aynı zamanda Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'ni de kaldırmak ve öğretimi birleştirmek kararında idik"¹²⁸. Nitekim aynı konuda B. Lewis şunları yazmaktadır: "Ulema, geçmişte birçok kereler reformcuların işini geciktirmiş veya bozmuştu. Osmanlı reformlarının başlangıcından beri, ulemanın hukukî, içtimaî ve toplumsal yetkilerinin azaltılması konusunda büyük akınlar yapılmıştı. Fakat hâlâ ülkenin eğitim imkânlarının büyük bir bölümü onların kontrolü altında idi. Aile ve kişi hakları ile ilgili kanunları bunlar uyguluyordu. Mustafa Kemal, onların kendi devrimini engellemesi gereğinde kararlıydı. Hilâfet'in kaldırılması onların bütün hiyerarşik örgütüne ezici bir darbe idi. Bunu, Şer'îye Vekâleti'ni kaldırarak, ayrı dinî okulları ve medreseleri kapatan ve kadıların şeriatı uyguladıkları şer'îye mahkemelerini ilga eden bir dizi darbeler izledi"¹²⁹.

İzmir'den 24 Şubat 1924 tarihinde Ankara'ya dönen Atatürk, 1 Mart 1924 günü, TBMM'nin beşinci çalışma yılını bir konuşma ile açtı ve yine bu üç konu üzerinde ısrarla durdu¹³⁰. 2 Mart günü parti grubunda görüşülerek kararlaştırılan "Hilâfet'in kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye'den çıkarılması, Şer'îye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye Vekâletinin kaldırılması, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi" hakkındaki kanun tasarıları, 3 Mart 1924 günü Meclis'in birinci oturumunda önerge olarak verildi¹³¹.

Her üç kanun tasarısı da ellışer milletvekili tarafından "bugün ve müstâcelen müzakere olunarak kanuniyet kesbetmesi teklifi"¹³² ile Meclis Başkanlığı'na verilmiş, sıra ile 429¹³³, 430¹³⁴ ve 431¹³⁵ numaralarla aynı gün kabul edilmiştir.

Şer'îye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin İlgasına dair kanun tasarısı, Siirt Mebusu Halil Hulki ve elli arkadaşı tarafından teklif edilmiştir. Kanun tasarısını müzakereye açan Meclis Başkanı, "efendim, Hey'et-i Celile'ce şimdi derhal müzakeresi kabul edilmiş olan teklîf-i kanunîler kâtip beyler tarafından okunacaktır. Arzu edenler yazabilirler. Çünkü matbu değildir"¹³⁶ anonsu ile görüşmeleri başlatmıştır. Kanun tasarısı yetkili makamın siyasî komisyona verdiği talimat doğrultusunda¹³⁷ hazırlanmıştır. Tasarının vakıflarla ilgili 7. maddesi aynen şöyledir: "Evkâf umuru milletin hakiki menafi'ine muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir müdüriyet-i umumiye halinde şimdilik Başvekâlet'e tevdi edilmiştir"¹³⁸. Kanunun tasarısının tek paragraflık gerekçesinde ise, "Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin ilgasına nazaran bütün evkâfın millete intikâl etmesi ve ona göre de idare edilmesi tabîî bir neticedir"¹³⁹ denilmektedir. Hü-

128 M. Kemal, Nutuk, s. 480

129 Lewis, Bernard, Age, s. 264.

130 M. Kemal, Nutuk, s. 480-481.

131 M. Kemal, Nutuk, s. 481.

132 Zabit Ceridesi, 1970: 21, 25, 28.

133 Düstur III/V, 1931, s. 665.

134 Düstur III/V, 1931, s.667.

135 Düstur III/V, 1931, s. 668.

136 Zabit Ceridesi, 1970: 21.

137 BCA, 1924: 18/223-9/6.

138 Zabit Ceridesi, 1970: 22.

139 Zabit Ceridesi, 1970: 21.

kümet evkâf işlerini halledilecek¹⁴⁰ bir mesele olarak görmektedir. Bu sebeple yürütme, vakıf işlerinin gerçek anlamda milletin yararına uygun bir şekilde halledilmek üzere şimdilik Genel Müdürlük şeklinde Başbakanlığa bağlanması tarzını benimsemiştir. Teklif sahibi milletvekilleri ise “vakıfların millete intikalinden” söz etmektedirler. Anlaşılan odur ki, Vekâlet’in kaldırılmasında hem fikir olan Hükümet ile Meclis, bundan sonra vakıfların nasıl idare edilmesi gerektiği konularında, değişik şeyler düşünmektedirler.

İkinci maddesi ile Şer’iye ve Evkâf Vekâleti’ni kaldıran 429 sayılı Kanun¹⁴¹ gramer açısından “Diyanîye” ve “Diyanet” kelimelerinin tartışılmasının haricinde gerek kanun tasarisının tamamı ve gerekse maddeleri üzerinde, lehte-aleyhte hiç söz alan olmadan, Başkan’ın “söz isteyen var mı?” demesine karşılık, “hayır sesleri” arasında, dakikalarla ifade edilebilecek kadar kısa bir sürede kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur¹⁴².

429 sayılı Kanununun 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe konulması üzerine, bir asırdır kabinede Bakanlık düzeyinde temsil edilen vakıf müessesesi, siyasî vasfı olan bir vekil yerine, memur olan bir Genel Müdür tarafından yönetilmek üzere Başbakanlığa bağlı Umum Müdürlük halinde bir yapıya kavuşturulmuştur. Kanunda geçen “şimdilik” lafzına rağmen, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin hayata geçirildiği 15 Temmuz 2018 tarihine kadar 94 yıldır vakıfların idarî şekli Başbakanlığa bağlı, katma bütçeli ve hükmî şahsiyeti haiz bir Genel Müdürlük halinde devam etmiştir.

İşe yaramaz hale gelen ve harap bulunan “mebâni-i vakfiye ile vakıf arsaların nakd ile istibdâli hakkında, 19 Mayıs 1327 tarihli tek maddelik bir kanunun¹⁴³, aylarca süren zaman içerisinde dördü Meclis-i Mebusân’da¹⁴⁴, ikisi Meclis-i A’yân’da¹⁴⁵ yapılan altı ayrı oturumda saatlerce müzakere edildikten sonra kabul edilmesine karşılık; bin yıllık geçmişe ve bir asırlık bakanlık tarzındaki yönetim şekline son veren ve vakıf müessesesinin geleceğini belirsizliklere terk eden 429 sayılı Kanunun 3-5 dakika içerisinde kabul edilmesi, bazı noktalardan düşündürücüdür. Ayrı dönemlerde yapılan vakıflarla ilgili bu iki meclis çalışması, II. Meşrutiyet sonrası oluşturulan Osmanlı dönemi meclislerinin daha demokratik usullerle çalıştığını, buna karşılık TBMM’nin parti organı tarzında ve parti disiplinine göre faaliyette bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Kabul edilen bu yasal düzenlemeler doğrultusunda vakıf müessesesinin yeni bir yapıya kavuşturulması sırasında, Evkâf Umum Müdürlüğü’nün merkez ve taşra teşkilâtı acaba nasıl bir şekil almıştır? Bu değişikliklerin uygulamaya konulduğu sırada teşkilatta görev yapanlar, yaşanan bu gelişmeleri nasıl karşılamışlardır? Doğrusu bu iki sorunun cevabını bilmek ilgi çekici olsa gerektir.

140 Türkçe sözlüklerde, “çözüm yolu bulup sonuca bağlamak” (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, (Ed. İlhan Ayverdi) İstanbul 2005, C. 2, s. 1160); “Bir meseleyi çözmek, bir işi sonuca ulaştırmak, hal yoluna koymak” (Doğan, Mehmet D Doğan Büyük Türkçe Sözlük, Ankara 2001, B. 15, s. 519).

141 Düstur III/V, 1931, s. 665.

142 Zabıt Ceridesi, 1970: 21, 24.

143 Düstur II/III 1330, s. 421-422.

144 Zabıt Ceridesi 1327: 3059, 3128-3135, 3273, 3293-3294.

145 Zabıt Ceridesi 1326-1327: 1090-1092.1136-1137.

Vakıflar teşkilâtının, bir Genel Müdürlük halinde Başbakanlığa bağlanması hakkında diğer personel ne düşünüyordu bilinmez ama, ilk Genel Müdürlerden biri olan Rüştü (Bekit) imzasıyla Vakıflar İdaresi'nin o güne kadar yapmış olduğu hizmetlerin, 1927 yılı parti kongresine ulaştırılması için, Başvekâlet'e yazdığı bir yazıda şöyle denilmektedir:

"...İnkılâb-ı ahirin vücuda getirdiği mes'ud neticelerden biri de evkâfın bir nezâret veya vekâlet olmaktan çıkarılarak, Müdüriyet-i Umumiye haline ifrağı ile makâm-ı samilerine rabtı ve bu sayede devamlı bir surette çalışmasının temin buyurulmuş olmasıdır. Başvekâlet-i celile makamının zât-ı samileriyle müşerref olması da ikinci bir saadet teşkil etmiş, umran ve irfan diye hülâsa edilebilecek olan arzu-i âli-i vekâlet-penahilerini, iki mes'ud muvaffakiyet olarak ele alan Müdüriyet-i Umumiye, memleketin senelerden beri devam eden, gûnegûn felâketlerden henüz kurtulmuş olmasına rağmen, feyz-i tevcîh-i sâmileleriyle üç sene gibi kısa bir müddet zarfında bütçesini yüzde yüz tezyîde ve pek çok icraat-ı nâfiaya muvaffak olmuştur"¹⁴⁶. Vakıflarla ilgili o günlerde yaşanan tasfiye programları ve daha sonrasında meydana gelen gelişmeler, Genel Müdürlük yazısında yer alan bu ifadelerin objektifliğini tartışmalı hale getirmektedir.

Vakıf müessesesi için pek de iç açıcı olmayan bu gelişmelere rağmen, bir Nezâret'in mirasına oturan Genel Müdürlüğün merkez ve taşra teşkilât yapısı, dev bir konuma sahiptir. 1341/1925 tarihi itibarıyla bütçe kanunları¹⁴⁷ ve diğer hukukî düzenlemelere dayanarak hazırlanan şemalara göre, 15 merkez biriminden 8'nin tamamının ve 3'nün de bir bölümünün İstanbul'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Doğrudan Ankara'da bulunan birimler, Teftiş, Personel ve Muhasebe dairelerinden ibarettir. 15 ayrı merkez biriminde toplam 212 personel görev yapmaktadır.

Maaşları Evkâf Umum Müdürlüğü bütçesinden karşılanmakla birlikte 5000 civarında olan din hizmetleri personeli, 600.000 lira tutan maaşları her yıl vakıf gelirlerinden Maliye Vekâlet-i'ne aktarılmak kaydıyla 429 sayılı Kanun'la kurulan Diyanet İşleri Riyaseti'ne devredilmiştir¹⁴⁸. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu¹⁴⁹'nun 2. maddesi ve Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi'nin

Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastanesi

146 BCA 1927: 18/226-13, Yani Tasnif Numarası: 030.10/191.308.5.

147 Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçe Kanunu, 1926, s.146-162; 1930, s.19-28.

148 BCA 1924: 18/224-13; EUM'si 1341 Senesi Muvazene Kanunu, 1341, s.5. 1924 yılında, 429 sayılı Kanunla kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilen cami görevlileri; her yıl maaşlarının karşılığı olan 600.000 lira Maliye'ye ödenmiş olmasına rağmen, her nedense 1931 yılında tekrar Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne iade edilmiştir (EUM Bütçe Kanunu 1931, Md. 6; 1932: 4,31) Bu durum 1950'lere kadar böyle devam etmiştir (Düstur III/XXXI 1950, s. 1950-1957).

149 Düstur, III/V, 1931, s.667.

1341 tarihli Bütçe Kanunu¹⁵⁰'nun 4. maddesi ile "maksadı tesisleri ile mahalli sarfları tedris, talim ve terbiye olan vakıf mektep ve medreseler Maarif Vekâleti ve hususî idarelere bağlanmıştır". Evvelâ 2 Eylül 1341 tarihli Hey'et-i Vekile Kararı¹⁵¹, arkasından 677 sayılı Kanun'la "teke ve zaviyeler ile türbeler kapatılmış, türbedarlık ile birtakım unvanların men' ve ilgasına karar verilmiştir"¹⁵². Bu bakımdan 1925 tarihi itibarıyla hazırlanan taşra teşkilâtı şemasında, bu üç kuruluşa yer verilmemiştir. Buna rağmen orman, su ve mezarlıklar gibi vakıf mal ve hizmet alanları henüz çeşitli kurum ve kuruluşlara dağıtılmadığı için, vakıf taşra teşkilâtının geniş bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. O tarihte Evkâf İdaresi; 153 kişinin görev yaptığı İstanbul hariç, 48 Evkâf Müdürlüğü, 99 Müstakil Evkâf Memurluğu, Vakıf Gureba Hastahanesi, 2 imaret, Evkâf Matbaası Müdürlüğü ve bunlara bağlı, toplam 1000 küsur personelin görev yaptığı, 150'nin üzerinde müstakil taşra birimine sahiptir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kuruluşunu sağlayan 429 sayılı Kanunu 7. maddesinde geçen "vakıf işlerinin milletin gerçek yararına uygun bir şekilde halledilmek" ifadesi ile "bir müdüriyet-i umumiye halinde şimdilik Başvekâlet'e tevdi" edilmesinden neyin kast edildiğini net bir şekilde anlamak için, vakıflar hakkında uygulanan "tasfiye projesi" üzerinde de kısaca durmak gerekiyor.

Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılması ve vakıfların yönetiminin Evkâf Umum Müdürlüğü'ne bırakılmasından itibaren vakıfların mal ve hizmetlerinin dağıtılmasına başlanmıştır. Başlatılan dağıtım işlemleri yeterli görülmemiş olmalı ki, Genel Müdürlüğün kuruluşundan 2 yıl 18 gün sonra; "Evkâfın tasfiyesine müteallik projenin, Dahiliye, Maliye, Maarif, Ticaret, Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimâiye vekâletleri ile Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi'nden tayin olunacak birer yüksek memurun iştirâkiyle teşkil edilecek bir komisyon tarafından tetkiki ve buna nazaran ihzâr edilecek lâyihanın, tetkikâtını mutazammın raporu ve esbâbı mucibeyi muhtevî olmak üzere, Başvekâlet'e tevdi" edilmesine, İcra Vekilleri Hey'eti'nin 21 Mart 1926 gün ve 2472 sayılı kararı ile karar verilmiştir"¹⁵³.

Bu kararname, komisyonda görev alacak yetkili bir üst düzey personelin seçilmesi için 18.04.1926 tarihinde vekâletlere¹⁵⁴, 28 Nisan'da da Evkâf Umum Müdürlüğü'ne¹⁵⁵ gönderilmiştir.

Belgeler arasında bulunan notlardan Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi'nde, vakıfların tasfiyesi hakkında bir projenin hazırlandığı¹⁵⁶ ve tasfiye komisyonunun tetkikine sunulduğu¹⁵⁷ anlaşılmaktadır. Böyle bir projenin varlığına, Evkâf Umum Müdürü Rüştü Bekit imzası ile Başvekâlet'e gönderilen 16 Mayıs 1926 tarih ve 72/23066 sayılı yazıda geçen "bu babdaki

150 BCA 1925: 030.10/192.313.14.

151 EUM, Mecmua, Ankara 1942, s. 11-19.

152 Düstur III/VII, 1933, s. 190.

153 BCA 1926: 18/223-11/1; Yeni Tasnif Numarası: 030.18.01.01/018.26.11.

154 BCA 1926: 18/223-11/2.

155 BCA 1926: 18/223-11/3.

156 BCA 1926: 18/223-11/4.

157 BCA 1926: 18/223-11/5.

proje müdüriyet-i âciziye gönderilmiş olmakla beraber” ifadesiyle işaret edilmektedir¹⁵⁸. Ancak vesikalar arasında bu proje bulunmadığı için, hazırlanan raporun mahiyeti hakkında bilgi edinmek mümkün olamamıştır.

Yine o günlerde Evkâf Umum Müdürlüğü’nden Başvekâlet’e yapılan bir arzda; “İcra Vekilleri Hey’eti’nce alınan kararın yerine getirilmesi tabîi ise de...evkâfın suret-i idaresi hakkında son zamanlarda cereyan eden müzakerâta ve Kanun-u Medeni’nin Tatbikâtına Ait Kanun¹⁵⁹’daki meddeye ve Meclis-i âli’nin tatile çıkmak üzere olduğuna nazaran, mezkûr komisyonun fi’l-hal içtimâna mahal ve imkân görülmemektedir. Bu hususta olunacak muamelelerin iş’arı” istenmektedir¹⁶⁰.

Evkâf’ın tasfiyesine ait projenin tetkikine, Maarif Vekâleti’nden Kütüphaneler Şubesi Müdürü Hasan Fehmi Bey’in katılmasının kararlaştırıldığını bildiren, Maarif Vekili Mustafa Necati imzasını taşıyan 19 Mayıs 1926 tarih ve 915/106 sayılı yazının¹⁶¹ altına şu not düşülmüştür:

“Müsteşar cânib-i âlisine, Kanun-ı Medeni’nin mer’iyete vaz’ından sonra; evkâfın tasfiyesine müteallik projenin tetkikine lüzum kalmadığı, Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi’nden bi’t-tahkik anlaşılmıştır. Bu itibarla yapılacak bir muamelesi kalmayan işbu tahsisatın hıfzına müsaade buyurulması ma’ruzdur efendim. 7 Kanunusâni 1928, Muharrerât Muavini, paraf hıfz/7”¹⁶². Resmi yazının altına düşülen bu nottan, Maarif Vekâleti yazısının Başvekâlet’te iki yıl açık olarak bekletildikten sonra hıfza kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Arşivlerde bulunan vakıflarla ilgili belgeler üzerinde yaptığımız araştırmalar, “Tasfiye Komisyonu”nun hazırlayacağı “tasfiye projeleri” ile konunun tek kararda halledilmesinden vazgeçilmesine rağmen, esas itibariyle vakıfların tasfiyesinden hiçbir zaman vazgeçilmediğini göstermektedir. Daha önceki tarihlerde başlatılan “müstağn-i anh” haline gelen vakıf yerlerin satışı¹⁶³; mektep, medrese ve kütüphane gibi bazı vakıf müesseselerinin bir başka kamu kurum ve kuruluşuna devredilmesi¹⁶⁴ işlemlerine kapsamları genişletilerek devam edilmiştir.

1931 yılında TBMM üyelikleri için yapılan genel seçimlerde, milletvekili adaylarından birçoğu, seçim propagandalarının ve seçildikten sonra uygulayacakları programlarının başında, “vakıfların tasfiyesi”ne özel bir yer vermişlerdir¹⁶⁵.

Tasarlanan tasfiye programının uygulamaya konulması sonunda, vakıf mektep, medrese, türbe ve kütüphaneler Maarif Vekâleti’ne; sıbyan mektepleri ve okul olabilecek tekke ve zaviyeler özel idarelere; akar ve hayratı aynı köy sınırları içerisinde bulunan vakıflar köy tüzelkişi-

158 BCA 1926: 18/223-11/6.

159 Bu yazıda bahsedilen kanun, “Kanun-u Medeni’nin Suret-i Mer’iyet ve Şekli Tatbiki Hakkında 864 sayılı Kanun’dur. Bu Kanununun 8. maddesinde “Kanun-u Medeni’nin mer’iyete vaz’ından mukaddem vücuda getirilen evkâf hakkında ayrıca bir tatbikat kanunu neşrolunur. Kanun-u Medeni’nin mer’iyete vaz’ından sonra vücuda getirilecek tesisler, Kanun-u Medeni ahkâmına tâbidir” denilmektedir (Edip, Kemal, Kanunlarımız, Ankara 1929, s 489-501). Yazıda bu duruma işaret edilmektedir.

160 BCA 1926: 18/223-11/6.

161 BCA 1926: 18/223-11/7.

162 BCA 1926: 18/223-11/7.

163 Düstur II/III 1330, s. 421-422.

164 Düstur III/V 1931, s. 667; EUM/Bütçe Kanunu 1341, Md 4.

165 Eronat, Safer, Mütalaa Dosyası, 1940: MD/I-13/4.

liklerine; mezarlıklar, sular, şehir içerisinde kalan arsa ve araziler belediyelere; vakıf ormanlar Hazine ve Orman Genel Müdürlüğü'ne; zeytinlikler ve çiftliklerin bir bölümü göçmenlere, geri kalanlardan bir kısmı da toprak reformu veya topraksız köylüleri topraklandırma kanunlarıyla ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır¹⁶⁶. Yine bu dönemde Vakıflar İdaresi'nin bütçe gelirinin 1/3'ni oluşturan aşar 1341/1925'te ilga edilmiştir¹⁶⁷. 1927'lere gelindiğinde, Vakıflar İdaresi'nin elinde "müessesât-ı hayriye"den sadece camiler ve mescidler kalmıştır. Cami ve mescidler, 8 Kanunusanî 1928 tarih ve 6061 sayılı İcra Vekilleri Hey'eti Kararı ile kabul edilen talimatname ile 1299 ve 2845 numaralı kanunlarla¹⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tasnife tabi tutulmuştur¹⁶⁹. Cumhuriyetin 20. yılına kadar millî sınırlar içinde tespit edilebilen 3456 camiden 914'ü mimarî kıymeti olmadığı ve ihtiyaç fazlası bulunduğu gerekçesiyle kadro haricine çıkartılmıştır¹⁷⁰.

Vakıflar İdare Meclisi ve Bakanlar Kurulu kararları ile hayrat satış kütükleri, Cumhuriyet ve Vakıflar arşivleri üzerinde yaptığımız araştırmalar sonunda, 1926-1972 tarihleri arasında geçen 46 yıllık sürede satılan hayratın cinsi, dayandığı satış kararları ve satış bedelleri cetveler halinde çıkartılmıştır. Bu satış cetvellerinin tetkikinden anlaşılacağı üzere, satılan hayrat eserler, din, eğitim, sosyal hizmet ve müteferrik olmak üzere dört grupta toplanmıştır. Anılan yıllar arasında gerçekleştirilen 3900 adet hayrat satışından 3279'u 1926-1949 tarihleri arasında yapılmıştır. Değişik bir ifade ile toplam hayrat taşınmazın %84'ü bu ilk dönemde, geri kalan %16'sı da 1950-1972 yılları arasında satılmıştır¹⁷¹. Verilen bu rakamlara, devredilen kamu kurum ve kuruluşları tarafından satılan vakıf taşınmaz malları dâhil değildir.

Vakıfların tasfiyesi konusunda sergilenen bu çabaların sonunda, 5.6.1935'te kabul edilen ve 1.1.1936'da yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu¹⁷² ile icareteynli ve mukataalı vakıf taşınmazlar belli bir taviz bedeli karşılığında mutasarrıflarına bırakılmıştır¹⁷³. Diğer vakıf akarlar, zaman zaman programlı, zaman zaman da periyodik aralıklarla satılmış¹⁷⁴; batılılaşma ve yenileşme dönemlerinde başlatılan bu uygulama, Cumhuriyet döneminde devam eden sürekli bir tasarruf haline gelmiştir.

Yapılan hukukî düzenlemeler ve sergilenen fiilî uygulamalarla vakıf medeniyeti büyük çapta tasfiyeye tâbi tutulmuş, Vakıflar İdaresi'nin imkânları elinden alınmış ve fakat sorumlulukları aynen üzerinde bırakılmıştır. Kaynak ve uzman eleman yokluğu sebebiyle bu toprakların tapu senetleri durumunda olan ve çok yüksek sanat değerine sahip vakıf kültür eserleri harap olmuş; bu gelişmelerin tek sorumlusu olmadığı halde, kamu vicdanında Vakıflar Genel Müdürlüğü mahkûm edilmiş ve suçlanmıştır.

166 Öztürk, Nazif, Age, s. 381-435.

167 Düstur , III/VI 1934, s. 99/552.

168 Düstur, III/VII, 1936, s. 13-14.

169 Öztürk, Nazif, Age, s.473-478.

170 EUM, 20. Cumhuriyet Yılında Vakıflar, Ankara 1943, s. 15.

171 Vakıf hayrat taşınmazların satışı hakkında daha geniş bilgi edinmek ve cetvellerin tetkiki için bkz Öztürk, Nazif, Age, s. 485-547.

172 Düstur, III/XVI 1936, s.586.

173 Öztürk, Nazif, Age, s. 251-263.

174 Öztürk, Nazif, Age, s. 430-446.

Kamu kurumlarına devredilen vakıf taşınmazların nasıl satıldığını göstermek ve yapılan uygulamanın şiddetini belirtmek amacıyla yüzlerce uygulama arasından bir örnek vermek istiyorum.

Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 1341 senesi Bütçe Kanunu'nun 4. maddesi ile "Maksadı tesisleri ile mahalli sarfları tadrîs, talîm ve terbiye olarak kalan vakıf mebâni ile vakıf arsaların idare ve nezâreti, meşrutunleherinin mahiyetine göre, Maarif Vekâleti ile idare-i hususilere tevdi' ve bu kabil evkâf hakkında 19 Mayıs 1327 tarihli kanun ahkâmı Maarif ve Dahiliye Vekâletlerince tatbik olunur"¹⁷⁵ hükmü getirilmiştir.

Bu maddenin tatbiki için Maarif Vekili Hamdullah Suphi imzası ile bütün vilayetlere 6 Haziran 1341 tarih ve 1806/269 sayılı genelge gönderilmiştir. Bu genelgede bütçe kanununda geçen dördüncü madde ile 19 Mayıs 1327 tarihli tek maddelik kanun özetlendikten sonra şu talimat verilmektedir. "...Maksadı tesisi tadrîs ve terbiyeye ait medreseler, tekkeler, kütüphaneler ve emsali vakıf arsalar Vekâlet ile mahallî idare-i hususilerine ait olduğu; bunlardan maksadı tesisleri fevt olmuş olanlarla, harap olanların nakd ile istibdali, işbu nukudun birinci derecede mahallî ilk mekteplerine sarfının temin edilmesi; Vekâlet her şeydan evvel ilim ve irfan ihtiyacını düşünmekte olduğundan bir kıymeti tarihiye ve badîayı haiz oldukları vekâletlerce tasdik edilenlerden maadasının her tarafta bir bir defterinin tanzim ve bunlardan hangilerinin furuhtu icâb ediyor ise satılarak bedellerinin evvel emirde mahallî ilk mektep binalarının asrî bir surette inşasına sarf edilmesi; saniyen a'lâ hâlihi veya tamir ve ta'dil ile mektep, kütüphane ve konferans salonu gibi kâbil-i istifade olanların da o şekle ifrağı..."¹⁷⁶ istenmektedir.

Bu bakanlık genelgesine dayanan Kastamonu Maarif Müdürlüğü, Maarif'e devri icab eden il merkezindeki 18 medreseden kullanılabilecek durumda olan Anabıngazi, Dâru'l-kurra ve Enîsiye medreseleri ile 13 mektepten Musafakih Mahallesinde Zihnezâde mektebinin cami hareminded bulunduğundan camie terki, Cebrail Mahallesindeki Fevziye ve Nasrullah mekteplerinin, sağlam durumda olan üç medrese ile birlikte ilk mektep olarak kullanılmak üzere maarif-i mahalliye adına tapulanmaları kararlaştırılmıştır¹⁷⁷. Geriye kalan 15 medrese ve 8 mektebin Maarif Müdürlüğü tarafından ilânen satılması karar altına alınmıştır. Satılması kararlaştırılan mektep ve medreselerden sadece İsfendiyar medresesi arsa halindedir. Diğerleri eski eser binadır. İlân metni Açıksoz Gazetesi'nin 27 Temmuz 1341 tarihli nüshasında neşredilmiştir. "Maarif Müdüriyetinden" ifadesiyle başlayan ilân metninde, satılacak mektep ve medreselerin isimleri sayıldıktan sonra, "komisyon-u mahsus kararıyla satılması kararlaştırılan mektep ve medreseler 26 Temmuz 1341 tarihinden itibaren bir ay müddetle müzayedeye çıkartılmıştır. Talip olanların dellâlbaşuya müracaat eylemeleri ilân olunur"¹⁷⁸ denilmektedir.

175 BCA, 1925 : 030.10/192.313.14/1.

176 BCA 1925: 030.10/192.313.14/2.

177 Kastamonu Açıksoz Gazetesi 1341: 1424/2.

178 Açıksoz Gazetesi 1341: 1424/2.

Vilayetlerde yapılan uygulamaların belki de en ilginç Kastamonu'da cerayan etmiştir. Kastamonu Müftüsü Diyanet İşleri Riyaseti'ne yazdığı 27 Temmuz 1341 tarih ve 54 sayılı yazıda, "Fetvahâne olup el-yevm sakin olduğumuz Abdalbaki Medresesi derununda cami-i şerif olduğu halde ve madde-i kanuniye de cevâmî' ve mesâcid-i şerife haremlelerinde bulunan mekâtip ve medârisin nakdile istibdalleri câiz olamayacağı sarâhatine karşı, bu kere Makâm-ı Vilâyet'te müteşekkil Maarif, Nâfia ve Hükümet Tabibi'nden mürekkep komisyon-u mahsus kararı ile mezat kâimeleri tanzim edilerek fu-ruhtuna teşebbüste bulunulmaktalar.

Makâm-ı Sâmi-i Cenâbı Riyâsetpenâhilerinden olmayı şeref telakki ettiğim Şubat ve Mart 1341 tarihli 566 ile 745 husûsi numaralı evâmir-i sâmilerinden bahisle vuku' bulan itirâzımız keentlemyekûn addedilerek işbu gayrikânunî müdâhale ile merkezde mevcut bi'l-umum medâris-i ma'mure müzâyedeye vad' edilmiştir. Bu babda neşredilen ilânât, manzûr-ı âlî buyurulmak üzere leffen arz ve takdim kılındı¹⁷⁹. Şerâfet-i İslâmiye zînetbahş olan bu misillü emâkin-i mübârekenin idâre ve istikrarları doğrudan doğruya hukûk-i âliye-i Cenâbı Riyâsetpenâhîlerine mevdu' olduğuna nazaran keyfiyetin arzına, sur'atle gayrikânunî tecâvüzâtтан siyânet edilmesi ve keyfiyetin müsta'ciliyetine mebni Başvekâlet-i

179 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde diğer belgeler arasında bu satış ilânı mevcut değildir. Bir yıla yakın araştırmamız sonucu Kastamonu'da yayınlanan Açığsöz Gazetesi'nin 27 Temmuz 1341 tarihinde bu satış ilânını bulduk ve 8 numaralı belge olarak veriyoruz.

Celîle'den Makâm-ı Vilâyete işârına delâlet-i celîlelerinin şâyân buyurulmasını rica ederim efendim"¹⁸⁰.

Diyanet İşleri Başkanınca bu yazının bir sureti eklenerek konu Evkâf Umum Müdürlüğü'ne intikâl ettirilmiş; Vakıflar Genel Müdürlüğü gerekçeli bir yazı ile durumu Başvekâlet'e arz etmiştir. Yazının sonu şöyle bağlanmaktadır: "...Mezkur(bütçe kanununun) dördüncü maddesi ile alakadar olmadıkları şüphesiz bulunduğu cihetle sırf ahkâmı kanuniyenin muhafazası gayesi ile ileride birçok müşkilât ve muhaberâta mahal kalmamak üzere keyfiyetin Dahiliye ve Maarif Vekâlet-i Celîlerine işâriyle bu dâirede vilâyete tebligat icrâsı esbâbının istikmâl buyurulması maa'l-ihtirâm arz ve istirham olunur efendim". Bir sonuç alınamaması üzerine Genel Müdürlükçe bu yazıya ilgi tutularak iki yazı daha yazılmıştır. Bu yazıların ikincisi, doğrudan Kastamonu ile alakalıdır. 11 Eylül 1341 tarih ve 15127/37 sayılı kısa yazıda "1341 Evkâf Bütçesi'nin 4. maddesinin emr-i tatbikinde zuhur eden müşkilât ehemmiyetli bir safhaya dahil olmasına mebni keyfiyetin 21 Temmuz 1341 ve 2 Ağustos tarihli 14480/30 ve 14900/33 numaralı iki kıt'a arıza-i âcizî ile keyfiyet ber tafsil Huzûr-ı Sâmi-i Cenâbı Vekâletpenahilerine arz olunmuş idi. Bu kere Kastamonu Vilâyeti Müftülüğünden Diyanet İşleri Riyaset-i Fâzılasına yazılıb Müdüriyet-i âcizeme tevdi' ve bir sureti leffen takdim-i huzûr-u sâmilere kılınan tahrirât mütalaasından keyfiyet müstebân olacağı vechile mes'elenin biran evvel neticelendirilmesi zaruri olduğundan, hilâf-ı kânun yapılmakta olan muameleye bir netice verilmek üzere, bu babda vilâyete muktazî tebligatın biran evvel icrasına müsaade buyurulmasını kemâl-ı ehemmiyetle tekrar arz ve istirham eylerim efendim hazretleri"¹⁸¹. Genel Müdürlük çabaları üzerine, Millî Eğitim¹⁸². ve Kastamonu Valiliği¹⁸³'de, Başvekâlet'e kendi zaviyelerinden konuyu değerlendiren yazılar yazmışlar; hatta mektep ve medreselerin akarlarının da kendilerine devredilmesi gerektiğini ileriye sürmüşlerdir. Bu yazışmaların sonunda, önce taraflar dinlenerek konu müzakere edilmiş ve görüşmeler tutanağa bağlanmıştır. Bu görüşmeler doğrultusunda, Başvekâlet'ten Maarif ve Dahiliye Vekâletleri ile Evkâf Umum Müdürlüğü'ne yazılan 25 Ağustos 1341 tarih ve 6/4115 sayılı emirle "mektep, medrese binaları ve bunların arsalarının Maarif ve İdare-i hususilere devredildiği talimatı verilmiştir"¹⁸⁴. Bu karar üzerine Türkiye'nin birçok vilayetinde olduğu gibi Kastamonu şehir merkezinde bulunan mektep ve medreselerin Maarif Müdürlüğü tarafından satılmasının önünde bir engel kalmamıştır¹⁸⁵. Yaptığımız saha araştırmaları, arşiv belgelerini doğrulamaktadır.

1989 yılı sonlarında, mahallinde yaptığımız saha araştırmalarında; ilânen satışa çıkartılan medreselerden Nasrullah Camii civarındaki Merdiye ve Tabanalizâde Mehmed Efendi Vakfı'ndan Tevfikiye medreseleri arsaları üzerinde, Ticaret ve Sanayi Odası'na ait dükkânların bulunduğu; Abdalbaki Numaniye medresesinin kısmen yola katıldığı ve geri kalan bölümü üze-

180 BCA 1925: 030.10/192.313.14/3.

181 BCA 1925: 030.10/192.313.14/4.

182 BCA 1925: 030.10/192.313.14/5.

183 BCA 1925: 030.10/192.313.14/6.

184 BCA 1925: 030.10/192.313.14/7.

185 Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Öztürk, Nazif, Age, s. 387-391.

Ankara Palas

rine, şoförler cemiyeti binasının inşa edildiği; şahıslar mülkiyetinde olan Siddikiye ve Ziyaiye medreseleri yerinde kahvehane, Enîsiye Medresesi arsası üzerinde ise her biri ayrı şahıslara ait 3 adet ahşap ev bulunduğu görülmüştür. Semihîye (Sırtlızâde) medresesi yerinde Özlem İşhanı Kooperatifi adıyla anılan bir işhanı mevcuttur. İsfendiyar medresesi yerinde de Pancar Kooperatifi binası inşa edilmiştir. Atabeygazi Medresesi arsasına Muzaffereddin Mescidi yaptırılmıştır. Dâru'l-kurra Medresesi yerinde Müze Müdürlüğü hizmet binası ve bahçesi bulunmaktadır. Bu medreselerden İsmailbey ve Yakupağa camileri çevresinde bulunan İsmailbey¹⁸⁶ ve Ağaimaret¹⁸⁷ medreselerinin mülkiyeti vakıfları adına kayıtlıdır. Kastamonu Maarif Müdürlüğü tarafından satışa çıkartıldığında, İsfendiyar Medresesi hariç diğerlerinin binaları mevcutken, bugün harap da olsa sadece mülkiyeti vakıflara ait olan İsmailbey ve Ağaimaret medreselerinin binaları ayakta durmasına karşılık, üçüncü şahıslara satılanlardan hiçbir eser veya kalıntı mevcut değildir. Satılan medreselerden Beyefendi (Koyunlu) ve Enîse medreselerinin yerlerini tespit etmemiz mümkün olmamıştır.

Hususî İdare'ye devri ve satışı kararlaştırılan mekteplerden Nasrullah Mektebi yerine Ticaret ve Sanayi Odası hizmet binası, Cebrail Mahallesi Fevziye Mektebi yerine Özel İdare ve Halk Kütüphaneleri, Hepkebirler Mahallesi Çerkezhoca Mektebi yerine dernek tarafından Kız Kur'an Kursu binası yaptırılmıştır. Neccar Mahallesi Atlambaç Mektebi, Deveciler Mahallesi Biberhoca Mektebi arsaları üzerine şahıslar tarafından ev ve apartman inşa edilmiştir. Ha-

186 VGM/MMHK 1969: 1/7.

187 VGM/MMHK 1969: ½.

len mal sahipleri içerisinde oturmaktadır. Hacıhafızağa Mahallesi Mektebi arsası içerisinde mezarlar bulunmaktadır ve etrafı duvarla çevrilmiştir. Cemaleddin Mahallesi Kargaşa Sokakta bulunan Ayşehanım Mektebi arsası ile Akmesjid Mahallesi Server Mektebi arsası halen boştur ve mülkiyeti vakfı üzerinde görülmektedir¹⁸⁸. Musafakih Zihnizâde Mektebi yola katılmıştır. Yıkık ve harap da olsa bugün Kastamonu’da ayakta duran tek mektep binası mevcut değildir¹⁸⁹.

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün kurulması hususunda üzerinde durulması gereken bir diğer konu da madde metninde geçen “şimdilik” kavramıdır. 1921 Anayasası’nın 11. maddesinde geçen “TBMM’nin koyacağı kanunlar çerçevesinde evkâf işlerinin mahallî idare organı olan Vilâyet Şurası’na bırakılması”¹⁹⁰ni ifade eden hükümlerden; 429 sayılı Kanunu’un gerekçesinde yer alan, “Şer’iye ve Evkâf Vekâleti’nin kaldırılmasından sonra, bütün evkâfın millete intikâl etmesi ve ona göre idare edilmesi”¹⁹¹hususundan bahsedilmesinden; TBMM’nin 21 Teşrinievvel 1336/1920 beyanname’sinde, “evkâf işlerinde kardeşlik ve yardımlaşmayı hakim kılarak, halkın ihtiyacına göre yenilikler vücuda getirilmesi”¹⁹²nden söz edilmesi ve belki de bunlardan daha önemlisi; “evkâf konusunun milletin gerçek yararına uygun bir şekilde halledilmek üzere şimdilik bir Genel Müdürlük halinde Başbakanlığa bağlanması”¹⁹³ni hükme bağlayan 7. maddenin madde metninden; yasama ve yürütme organlarının, vakıfların idaresi için düşündüğü nihaî yönetim şeklinin Başbakanlığa bağlı bir Genel Müdürlük olmadığı anlaşılmaktadır.

8. VAKIFLARIN EKONOMİK POTANSİYELİ VE MERKEZİYETÇİ ZİHNİYETİN ARKA PLANI

Değişik dönemlerde vakıflar üzerinde yapılan araştırmalar, Türk iktisadî hayatının ortalama %16’sına vakıfların hâkim olduğunu göstermektedir. Ö. Lütfi Barkan’ın Anadolu Eyaletinin 1530-1540 tarihleri arasındaki tahrirler üzerinde yaptığı araştırmalar, bu eyaletten sağlanan yıllık gelirin %17’sinin vakıfların elinde olduğunu ortaya koymaktadır¹⁹⁴. Aynı dönemde genel bütçenin Rum Vilâyeti’nde %15,70’i, Halep ve Şam Eyaleti’nde %14’ü, Zülkadiriye’de %5’i, Rumeli’de %5,4’nün vakıflara ayrıldığı bilinmektedir¹⁹⁵.

Son dönemlerde her biri birer asırlık zaman dilimini kapsayacak şekilde üç ayrı doktora tezi yapılmıştır. Bu doktora tezlerinde elde edilen sonuçlara göre, Osmanlı ekonomisinin

188 VGM/MMHK 1969: 1/5.

189 Öztürk, Nazif, Age, s.388-391.

190 Düstur, III/I, 1929, s. 196; Hatemi, Hüseyin, Age, s. 379.

191 Zabıt Ceridesi, 1970: 21.

192 Arıburun, Kemal, Age, s. 26.

193 Düstur, III/V, 1931, s. 665.

194 Barkan, Ö. Lütfi, “H 933-934-1527-1528 Mali Yılına Ait Bütçe Örneği”, İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM),S.XV, 1-4, İstanbul 1955, s. 268.

195 Barkan, Ö. Lütfi, “İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi”, İFM, S.XXIII, 1-2, İstanbul 1963, s. 241-242.

XVII. yüzyılda %15,97'sinin¹⁹⁶, XVIII. yüzyılda %26,80'inin¹⁹⁷, XIX. yüzyılda ise %15,77'sinin¹⁹⁸ vakıfların elinde olduğu anlaşılmaktadır.

Vakıflar, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı devlet bütçesinin 156 katı, Cumhuriyet kurulurken de hükümet bütçesinin 12 katı bir servete sahipti¹⁹⁹. Batılı yazarlardan Bernard Lewis'in tespitlerine göre, bu muazzam servet karşısında II. Mahmud'un amacı, evkâf gelirlerinin tahsilini ve harcanmasını kendi elinde merkezileştirmekten başka bir şey değildi²⁰⁰. EHN'nin kurulması ve vakıf mallarının merkezîyetçi bir anlayışla idare edilmeye başlanmasından itibaren, vakıfların imkân ve potansiyelinin devletin diğer sektörlerine aktarılmasına yönelik uygulamalar, B. Lewis'in tespitini doğrulamaktadır.

Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılıp yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurulması üzerine; Amiral Bristol'un ABD Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği ve ABD arşivlerinde 867.00/1782 numarada kayıtlı raporda da benzer hususlar dile getirilmektedir.

Bilindiği gibi Atatürk, vakıfların önemi konusunda 1922 ve 1923 yıllarında Mecliste konuşmalar yapmıştır. 1923 yılındaki konuşmasında, "geçen sene arz etmiştim. Bu sene de tekrara mecburum ki, vakıflar konusu mühimdir. Memleket ve milletin hakiki menfaati yönünden tetkik ve günün gereklerine uygun bir şekilde çözülmesi lazımdır, çok gereklidir" demiştir. Önceki bölümlerde teferruatlı bir şekilde anlatıldığı üzere gerekli düzenleme 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 429 sayılı yasa ile yapılmıştır. Buna göre Şer'îye ve Evkâf Vekâleti kaldırılıp yerine Başbakanlığa bağlı Evkâf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Peki bu düzenleme ile merkezî yönetim, vakıfların gelirlerinden pay almaya ve ekonomik olarak zor durumda olan devlete gelir kaynağı sağlamaya başlamış mıdır? Bu kaynağın hacmi ne kadardır?

Bristol raporunda, "Mart 1924'ün ilk haftasında yapılan düzenleme ile Türkiye'de vakıfların mülkiyeti/yönetimi devlete geçiyor. Türk otoritelerine göre, bu evkâf mallarının toplam değeri ve potansiyel getirisi yaklaşık 2 milyar lira (yani o zamanın parası ile bir milyon dolar-dan biraz fazladır). Bir milyon dolar gibi büyük bir meblağı kapsayan vakıfların potansiyel değeri iddiası, 1925 yılı Türkiye Cumhuriyeti Devleti bütçesinin tam on iki katı bir rakam. Savaştan yeni çıkmış ve ekonomisi büyük kayıplara uğramış bir ülke için bu çok önemli bir gelir kaynağı"²⁰¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında barem içi devlet bütçesi 30 milyon, Evkâf Umum Müdürlüğü'nün 1340/1924 yılı geliri 3.203.257 lira, gideri ise 3.187.792 liradır. Demek oluyor ki, bu dönemde de vakıfların ekonomik gücü toplam millî hasılanın %10'nun biraz üzerindedir²⁰².

196 Yüksel, Hasan, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü, 1585-1683, Sivas 1998, s. 14.

197 Yediyıldız, Bahaeddin, Institution Du Waaqf Au XVIII e Siecle En Turquie-etude socio-historique, Ankara 1985, s.151.

198 Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi..., Ankara 1995, s.25.

199 Dilaver, Hasan, Hüseyin, Şeyhülislâm ve Evkâf Nâzırı Ürgüplü Mustafa Hayrı Efendi, Ankara 2014, s. 215, Ek-6.

200 Lewis, Bernard, Age, s. 94.

201 Amiral Bristol Raporu, ABD Arşivi Nr. 867.00/1782'den naklen Dilaver, H. Hüseyin, Age, s. 215, Ek-6.

202 Düstur, II/V, 1931, s.848.

Amiral Bristol'un ima yoluyla söylemeye çalıştığı, vakıfların imkân ve ekonomik potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde yararlanma eylemleri, Cumhuriyet hükümetleri tarafından alınan idarî kararlar ve hukukî düzenlemelerle gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamanın somut örneklerini görmek için, sadece başkent ilan edilen Ankara'nın sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki alt yapı eksikliklerini tamamlamak amacıyla vakıflar idaresi üzerinden gerçekleştirilen yatırımlara bakmak kafidir.

Eski TBMM binası, Merkez ve Ziraat bankaları genel müdürlükleri, yüzüncü yıl çarşısı, stat oteli Kızıl Bey Vakfına ait arsalar üzerinde inşa edilmiştir. Yabancı misyon şeflerinin ağırlanması için Ankara Palas, yerli misafirler için Belvi Palas otelleri, milletvekilleri için I. II. ve III. vakıf apartmanları, sinema salonu, kültür ve sanat galerisi ihtiyacını karşılamak üzere küçük tiyatro binası, Numune Hastahanesi, Hukuk Fakültesi (halen vakıf halı ve kilim müzesi), Mimar Kemaleddin İlköğretim okulu, konferans salonu gereksinimini temin etmek amacıyla inşa edilen Türk ocağı kompleksi, Ankara Palas çevresinde ve Cebeci/Büyük Doğum Evi'nin bulunduğu yerde, Dumlupınar Caddesi üzerinde onlarca memur lojmanı ve konut, vakıflar tarafından yaptırılmıştır. Keza Etimesgut'ta 25 dönüm bir saha üzerine, lojman ve diğer sosyal tesisleriyle birlikte yatılı bir eğitim kurumu inşa edilmiştir.

Sosyal, kültürel ve fizikî alt yapı ihtiyacını karşılamak amacıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1924-1932 yılları arasında, Ankara'nın imarına 8.604.737 TL, kültürel ve sosyal alanlarda faaliyet gösteren cemiyetlere 1.957.886 TL olmak üzere toplam 10.572.623 TL harcama yapılmıştır²⁰³. 1933-1942 yılları arasında da Darüşşafaka, Maarif Cemiyeti, Çocuk Esirgeme, şehitlikleri imar, Türk Ocakları²⁰⁴, Üniversiteler ve Öğrenci bursları olarak da 1.053.490 TL olmak üzere Cumhuriyetin ilk 20. Yılında, sadece mazbut vakıf gelirleri ve akar satış bedellerinden toplam 3.021.376 TL, para dağıtılmıştır.

Devletin ve Genel Müdürlüğün yıllık bütçeleri dikkate alındığında, bu ve benzeri amaçlarla harcanan paranın büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

Bu gelişmeler karşısında "Evkaf niçin parasız kaldı?" sorusuna cevap arayan Manisa Em-lâk-ı Milliye Müdürü Selahattin Serik şunları yazmaktadır:

"Tasfiye komisyonlarının kurulduğu 1926 senesine kadar eski usullerini bir dereceye kadar muhafaza etmiş olan vakıflar hakkında bu tarihten sonra yeni kanunlar çıkartılmıştır. Bu kanunlar arasında, mevcudiyetlerinden istifade edilemeyen akarların nakit ile satılmasını öngören hükümler bulunuyordu. Kanunların bu hükümlerini, Evkâf İdaresi pek süratle tatbik etmiş, her yerde satış faaliyeti başlatmıştır. Birkaç sene zarfında çok mühim akarât elinden çıkmış, nakde inkılap etmiştir. Fakat bu nokut ile nâfi akar vücuda getirmek lâzım iken yapılmamış, bu paralar birçok yerlere muavenât/yardım suretiyle dağıtılmıştır"²⁰⁵.

Bu tarzda sergilenen uygulamalar sonunda, "akar toprak satış bedellerinin yatırım yerine cârî harcamalara sarf edilmesi, evkâfı çok zengin zannettirmiş, buna binaen evvela Maliye vakıfların üzerine yüklenmiştir. Bir hamlede ferağ ve intikal hasılatını kendine mal etmiş, ikin-

203 Öztürk, Nazif, "Ankara'da Vakıflar", Altındağ'ın Manevî Coğrafyası, Ankara 1998, s.14-16.

204 BCA 1927: 18/224.23,24.

205 VGM/ABİYAP(Serik) 1937: MD/I-1/1.

ci hamlede de Evkâf bütçesinin 1/3'ni tutan hademe-i hayratın maaşlarını tekrar Evkâfın üzerine yüklemiştir²⁰⁶. Bu sıralarda gelirin 1/3'nü teşkil eden aşardan²⁰⁷ mahrum edilen²⁰⁸ Evkâf, bir anda bu gelir kaybı karşısında hayretler içerisinde kalmıştır. Bundan başka Maliye Evkâf'a olan borcunu nazar-ı dikkate almayarak, Evkâftaki vergi alacakları üzerinde şiddetle harekete geçmiş, her yerde vakıf mallarına haciz koydurmak suretiyle alacağını almıştır". Tetkik imkânı bulduğumuz belgelerden anlaşıldığına göre, Maliye vergi alacağını tahsil için birçok vakıf taşınmazı icra yoluyla sattırmıştır²⁰⁹. Maliyeden sonra belediyeler de Evkâf'a hücumdan geri kalmamıştır. Her belediye müstakil şehir plânı vesilesiyle ilk hamlede "mâil-i inhidam" kararıyla Evkâf akarlarını ortadan kaldırmayı vazife bilmiştir. Getirdikleri kira gelirlerine göre emlak vergi değerlerinin çok yüksek olması, elde kalan vakıf akarların bir kısmının boş kalmasına bir bölümünün de harap olmasına yol açmıştır²¹⁰. Bu hatalı uygulamalar sebebiyle "hem akarâtını hem de parasını kaybeden Vakıflar İdaresi şaşalayıp kalmıştır"²¹¹.

Vakıfların mal ve imkânlarının dağıtılmasına ve sistemin tasfiyesine yönelik hukukî düzenlemelerin ve sergilenen uygulamaların sonuçlarını, emlak konusunda yetkili bir Maliye Vekâleti mensubunun raporundan yaptığımız bu alıntılar ile bir kez daha gözler önüne serdik. Anlaşıyor ki, merkezî yönetim uygulamalarının vakıflar üzerindeki tahribat sanıldığından da büyük olmuştur²¹².

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, ülke hizmetlerinde istihdam edilen personelin %8,23'ü, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise %12,68'i, vakıf sektöründe çalışıyordu. Merkeziyetçi bir anlayışla vakıfların yönetimine yapılan müdahaleler sonunda, yirmi birinci yılın ilk çeyreğini yaşadığımız günümüzde ise, korkunç bir gerileme ile vakıfların ülkemiz istihdamındaki payı %0,76'ya, yani %1'in altına düşmüştür.

Türkiye'de vakıf müessesesinin gelir kaybı ve istihdamdaki payı, akıl almaz bir şekilde düşüşler yaşanırken; aynı yıllarda üçüncü sektörün ABD'deki toplam malvarlığı 1 trilyon doları aşmış, 8.000.000 civarında kişiye istihdam alanı sağlanmıştır. Bu rakam genel nüfusun yaklaşık %3'ne tekabül etmektedir. Avrupa Birliği'nde "sosyal sermaye" ABD'den ve Avrupa tarım sektöründen daha büyüktür. Günümüzde bu ülkelerde çalışan nüfusun %5'i sosyal ekonomi alanlarında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlarda çalışmaktadır²¹³.

Merkeziyetçi yönetim anlayışının vakıfların lehine olmadığını fark eden Kurum yöneticileri bir arayış içerisine girmişler, değişik dönemlerde imkân ve fırsat buldukça zaman zaman girişimlerde bulunmuşlardır. Bu raporun ilk olmadığını ortaya koymak ve bilinenleri yeniden hatırlamak açısından, tarih sırasına göre bu çabalara kısaca temas etmek sanırım konunun önemini kavramamıza katkı sağlayacaktır.

206 EUM/BK 1932: 4.

207 BCA1935: 18/223. 40/14-15.

208 RC 1341: 84; Düstur II/IV 1934: 99.

209 VGMA 1930: 954/13.

210 VGM/ABİYAP (Serik) 1937: MD/I-1/1.

211 VGM/ABYAP (Serik) 1937: MD/I-1/1.

212 Vakıfların tasfiyesine yönelik programlı satışlar hakkında geniş bilgi için bkz (Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi..., s. 440-471).

213 Öztürk, Nazif, Azınlık Vakıfları, Ankara 2003, s. 27.

9. VAKIFLAR İDARESİNİ MERKEZÎ YÖNETİMİN VESAYETİNDEN KURTARMA ÇABALARI

9.1 Osmanlı Döneminde Yapılan Çalışmalar

Vakıfların yönetimini merkezî idarenin vesayetinden kurtarmak amacıyla ilk teşebbüs II. Meşrutiyet sonrası birçok yeniliğin altında imzası olan ve 1909-1915 tarihleri arasında dört defa Evkâf-ı Hümayûn Nâzırlığı görevinde bulunan Mustafa Hayri Efendi'den gelmiştir²¹⁴.

Mustafa Hayri Efendi, EHN'nin genel durumu ve yönetim şekli hakkında, devletin çeşitli kademelerinde hizmet görmüş ve tecrübe sahibi bazı kimselere mektuplar göndererek, bu konudaki görüşlerini sormuştur. Maalesef bugün eski Sadrazamlardan ve Meclis-i Âyan Reisi Said Paşa'nın 26 Cemaziye'l-âhir 1329/ 24 Haziran 1911 tarihli Viyana'dan yazdığı mektuptan başka, bu konularda kanaat beyan eden diğer görüş sahipleriyle ilgili bir başka belgeye sahip değiliz.

Said Paşa mektubunda, Evkâf Nâzırlarının kabineye dahil olmasının vakıflarla ilgili düzenlemelerin mecliste savunulması açısından bazı yararlarının bulunduğunu kabul etmekle birlikte, vakıfların yönetiminde hükümetin aracılığına gerek olmadığı kanaatinde olduğunu beyan etmektedir. Said Paşa'ya göre, XIX. asır ortasına kadar selâtin vakıflarının haricindeki bütün vakıflar, tam bir bağımsızlık içerisinde vakfiyelerine uygun olarak mütevellileri tarafından yönetilmişlerdir. Şimdi kalıntılarını görerek, harabiyetine ve yok olmalarına üzüntü ile baktığımız çok çeşitli hayır müesseseleri, o bağımsızlık döneminde meydana getirilmiştir. Mevcut yönetim Hasip Paşa'nın Nâzırlık döneminde kabul ettirdiği muhtesattandır. Vakıflar mütevellileri tarafından veya Kanun-i Esasi/Anayasa'da açıklandığı üzere, şehirlerde seçilecek cemaat meclisleri tarafından yönetilmelidir. Nezâret bir üst kontrol görevi yapmalıdır²¹⁵.

O dönemde yapılan çalışmalardan, vakıflar idaresinin kabineye dahil bir Nâzır tarafından merkezî bir anlayışla yürütülmesinin uygun olmadığı anlaşılmıştır. Ancak bir yıl sonra çıkan Balkan Savaşı ve akabinde patlak veren I. Cihan Harbi ve bu ölüm-kalım muharebelerinde yaşanan yenilgiler bir yana, yirmi birinci yüzyılın başında ülkenin idarî şekli, bilgi birikimi ve kültür seviyesi, sivil ve demokratik bir anlayışla vakıfların yönetilmesine müsait olmadığı için, bu yönde yeni bir düzenleme yapılamamıştır²¹⁶.

9.2 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sergilenen Çabalar

Yukarıda ayrıntılarıyla incelendiği üzere, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Vakıflar İdaresi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte Vekalet düzeyinde kabineye dahil bir bakan

214 Dilaver, H. Hüseyin, Age, s. 23-67, 75-107.

215 Said Paşa'nın 1329/1911 tarihli Viyana'dan yazdığı mektup (İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (İnal)-Hüseyin Hüsameddin, Age, s.240-242. Mektubun çevri yazısı için bkz Dilâver, Hasan Hüseyin, Age, s.211-214, Ek-5.

216 Bu konuda geniş bilgi için bkz Öztürk, Nazif, "Vakıflar İdaresi ve Teşkilât Yapısı Üzerinde Düşünceler", I. Vakıf Şûrâsı, 3-5 Aralık 1985, Ankara 1986, s.43-62.

tarafından temsil edilmesi uygun bulunarak, 1924'de Şer'îye ve Evkâf Vekaleti ortadan kaldırılmıştır.

Vakıfların millete intikali, vilâyet şuralarına devri ve tasfiye konuları tartışılmış; tartışmalar sonunda, vakıflar halledilecek bir mesele olarak görüldüğü için "evkâf umuru milletin hakiki menâfi'ine muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir müdüriyet-i umumiye halinde "şimdilik" Başvekâlete tevdi edilmiştir". Bu ifadede anlaşılacağı üzere Cumhuriyeti kuranların kafasındaki vakıflar için nihaî yönetim şekli, merkezi idarenin içerisinde Genel Müdürlük halinde teşkilatlanmış bir yapı değildir. Bu yapı vakıflar meselesini halletmek üzere düşünülen geçici bir tedbirdir. O dönemde vakıfların gelişip genişlemesini sağlamak yerine, tasfiyesi veya olabildiğince mal ve imkânları diğer kamu kurum ve kuruluşlarına aktararak müessesenin daraltılıp küçültülmesi yönünde gayret sarf edilmiştir. Bu konuda muvaffak da olunmuş, camilerin satışına kadar uzanan bir dizi uygulama ile vakıf kurumu âdetta hırpalanmıştır.

9.3 Çoğulcu Demokrasiye Geçiş Döneminde Yapılan Çalışmalar

1945-1946 yıllarından itibaren Türkiye'de çoğulcu demokrasiye geçiş çabalarının artışıyla birlikte, Vakıflar Genel Müdürlüğü yeniden Vakıflar Kanunu ile Vakıflar Kurumu kanun tasarıları hazırlayarak gerekçeleri ile birlikte dönemin hukukçularının tetkikine sunmuş ve kanun tasarıları hakkında görüşlerini istemiştir. Tasarılar hakkında görüş bildirenlerden Ebu'l-ülâ Mardin, Sıddık Sami Onar ve Ali Himmet Berki'nin raporları elimizde mevcuttur.

Sıddık Sami Onar 27.12.1949 tarihli raporunda, vakıfların kurum halinde teşkilatlanması hususunda şunları söylemektedir: “Vakıflar Kurumu Kuruluş Kanunu tasarısı kanaatimce büyük bir ehemmiyeti haizdir. Vakıflar İdaresini eski bürokratik ve uyuşuk zihniyetinden kurtarmak, organları gayenin ehemmiyetini kavrayacak ve bunun için çalışacak şahıslarla takviye etmek, çalışma usullerini basitleştirerek idareye hareket imkanlarını vermek zaruridir. Bu bakımdan tasarının idareye verdiği bünye ve gösterdiği organlar çok muvafıktır”.

Kurum Kanun tasarısı elimizde yoksa da raporlarda yapılan tahlillerden şu hususlar anlaşılmaktadır.

Üniversiteler, çeşitli kamu kurum ve kuruluş temsilcilerinden meydana gelen ve yılda en az iki defa toplanacak olan bir genel kurul, bu genel kurul tarafından 4 yıllığına seçilecek 7 kişilik bir yönetim komisyonu oluşturulmaktadır. Kurum Genel Müdürü'nün Genel Kurul tarafından gizli oy ve mutlak ekseriyetle seçilmesi öngörülmektedir. Tasarıda genel ve yönetim kurullarının icraî kararlar alması üzerinde durulmaktadır.

İhtisası gerektiren işlerde sözleşmeli mütehassis eleman istihdamına imkân sağlanmaktadır. Ayrıca memur statüsünde personel çalıştırmak da mümkündür. Kurum muhasebe, personel ve ihale kanunlarına tâbi olmayacak, yönetim komisyonunun teklifi ve genel kurulun kararı ile hükmî şahsiyeti haiz ve kuruma bağlı yeni işletme ve iştirakler kurulabilecektir.

Bu ilkedan hareketle, Vakıflar Genel Müdürlüğü teşkilat kanununda değişiklikler yapılarak sermayesinin %51'i vakıflara veya diğer kamu kurum ve kuruluşlarına ait işletmeler ve iştirakler kurabileceği, kurulmuş olanlara ortak olabileceği hükmü getirilmiştir. 1 Ocak 1954 tarih ve 6219 sayılı kanunla %75 sermayesi vakıflara ait “Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı” adıyla özel hukuk hükümlerine tabi bir banka kurulmuştur.

Bu gelişmeler vakıfları istenilen sonuca götürmeye yetmemiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü bulabildiği her fırsatta statü arayışlarını sürdürmüştür.

9.4 Mehtap Projesi Işığında Yapılan Çalışmalar

1961 Anayasasının getirdiği özerklik anlayışı ve Merkezî Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) ışığında Vakıflar İdaresi de geniş kapsamlı bir çalışma daha başlatmıştır. Genel Müdürlükçe çözüm bulunması gereken hususlar üç sualde toplanmıştır.

Vakıflara yeni bir hüviyet, yeni bir çalışma zihniyeti vermek ve elindeki gayrimenkul serveti en iyi bir şekilde işletmek ve birer sanat ve medeniyet eserlerimiz olan eski eser ve abidelerimizi bir an evvel imar, ihya ve muhafaza etmek gayelerine uygun bir şekilde yaşatmak ve istifade etmek için vakıflar mevzuatında ne gibi değişiklikler yapılmalıdır?

Bu maksadın tahakkuku için yeniden ne gibi teşkilat kurulmalı ve bu teşkilata idarî ve malî muhtariyet mevzularında ne gibi hak ve salâhiyetler tanınmalıdır?

Vakıflar Bankası ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün düşünülecek yeni çalışma zihniyeti içinde münasebeti ne suretle tanzim edilmelidir?

Bu suallerle birlikte, 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu, 6760 Sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilat Kanunu ve 6219 Sayılı Türkiye Vakıflar Bankası Kuruluş Kanunu; vakıf konusuna kafa

yormuş ve bu müesseseye hizmet etmiş şahıslara, konu ile ilgili üniversite öğretim üyelerine gönderilmiştir. Daha sonra bununla da yetinilmeyerek, geniş kapsamlı bir komisyon kurularak uzun uzadıya vakıf konusu tartışılmış ve bu tartışmalar neticesinde elde edilen hususlar bir rapor haline getirilmiştir. Raporda, acil ve geniş vadede olmak üzere iki şekilde tedbir paketi önerilmiştir.

Acil tedbirler paketi güncel konular arasından seçildiği için üzerinde durmaya gerek yoktur. Uzun vadede yapılması istenen hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Vakıfların üzerine tevdi edilen vazifeleri tam manasıyla yapabilmesi; ancak faaliyetlerini ziraî, sınaî, ticarî teşebbüslere sirayet ettirmesi, şirketler ve işletmeler kurması veya mevcut olanlara iştirak etmesi ve bunlara yeterli sermayeyi ayırmasıyla mümkündür.

Bu teşebbüslerde bulunabilmenin ise, mevcut kanunların dar hükümleri dışında ve daha serbest bir idare ve mevzuat rejimi içinde mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Bu düşünce ve kanaatlerden mühlhem olarak, yukarıda işaret olunan faaliyetlere imkân sağlayacak ve bu meyanda, Muhasebe-i Umumiye ve Devlet İhale Kanunlarına tâbî olmayacak tarzda, vakıflara yeni bir statü kazandıracak hukukî bir düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Kısa ve uzun vadeler için yapılan önerilerle birlikte, oturum tutanakları incelendiğinde vakıflar için arzu edilen yönetim şeklinin, genel hükümler çerçevesinde murakabeye tâbî, özel hukuk hükümlerine göre idare olunacak, merkezî yönetimin bürokratik usullerinden uzak bir müessese olduğu anlaşılmaktadır. Pek tabi bu teşebbüsten de bir sonuç alınamamıştır.

9.5 Aynı Amaçla Düzenlenen I. Vakıf Şurası

Uzun bir tarihî geçmişe ve değişik hizmet alanlarına sahip millî bir müessese olan vakıfların gerektiği şekilde idare edilebilmesi ve hizmetlerinin daha verimli kılınabilmesi için, karşı karşıya bulunduğu birçok meselenin tahlil edilerek çözüme kavuşturulması ve bu ilmî tahlillere dayalı ciddi kararların alınması amacıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun işbirliğinde 3-5 Aralık 1985 tarihleri arasında Ankara'da I. Vakıf Şurası düzenlenmiştir. Şuraya 100'den fazla ilim ve devlet adamı katılmıştır. Şura'da, konunun temelini teşkil eden üç ana soruya cevap aranmıştır. Bu sorular şunlardır:

Vakıfların Türk Kültürü ve sosyal hayatı içindeki yerinin daha iyi anlaşılması ve müessesenin geliştirilerek yaşatılması için ne yapılabilir?

Modern dünyada vakıf uygulamaları nedir? Türk vakıflarını müstakil bir kuruluş haline getirmek için teşkilat ve personel ile ilgili mevzuat konusunda ne yapılabilir?

Vakıf eserlerin restorasyonu ve vakıflar arşivinin idarî ve ilmî açıdan değerlendirilmesi için insan gücü nasıl yetiştirilmelidir?

Bu üç sorudan her biri için daha önceden hazırlanan ikişer tebliğ sunulmuş ve bunlar geniş biçimde tartışmaya tâbî tutulmuşlardır. Sonra Şura üyeleri üç gruba ayrılarak; meselelerden her birini yeniden kendi aralarında ayrı ayrı ele almışlar ve birer rapor hazırlamışlardır. Bu raporlar, yeniden bir araya gelen Şura üyeleri tarafından müzakere edilerek nihaî sonuca bağlanmıştır.

Yoğun bir şekilde üç gün boyunca yapılan çalışmalar sonunda ortaya çıkan raporlar ile kanunlaştığı takdirde vakıfların içinde bulunduğu meselelerin çözümüne büyük ölçüde kolaylıklar getirmesi düşünülerek hazırlanan Vakıflar Kurumu Kanun Tasarısı; I. Vakıf Şurası kitabı olarak basılmıştır²¹⁷.

Dört eğilimi bir araya getiren, demokrasinin olmazsa olmazları arasında sayılan; düşünce ve ifade, din ve vicdan özgürlüğü ile teşebbüs hürriyetini savunan Ana Vatan Partisi iktidarının yenilikçi atılımlarından ilham alınarak yapılan bu şura çalışması ile de vakıfları içine çekildiği merkezîyetçi anlayıştan çekip çıkarmak mümkün olmamıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü teşkilatının Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanması sebebiyle hazırlanan bu rapor; ilmî kriterlere uygun bir şekilde yaşanmışlardan hareketle tarihte vakıf müessesesinin başına gelenleri arşiv belgelerine dayanılarak ortaya koymak ve vakıflar idaresinin olabildiğince merkezî yönetim anlayışından uzakta tutmanın kadirşinaslığın ve ecdada saygının gereği olduğunu tebarüz ettirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Anlatılan yaşanmışlar ışığında meseleye baktığımızda, ilk etapta Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Cumhurbaşkanlığı Makamına bağlanması ve uzun vadede de bu meselenin enine-boyuna tartışılması, ulaşılan sonuçlara göre bir karara varılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bu rapor dahil, başımızı bilgi yığınlarının arasından kaldırarak düşündüğümüzde, uzun vadede Vakıflar meselesinin gerçekten araştırılmaya, tartışılmaya ve ideal olan yönetim şeklini bulmaya muhtaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Vakıfları mütevellilerine iade etme veya cemaat meclisleri kurma zamanı geçmiştir. Hiçbir kimse vâkıfları mezarından kaldırıp yeniden bu dünyaya getiremez. Ancak vakfiyeler, hukukî düzenlemeler ve vakıf esprisi ortadadır. Vakıf müessesesi şark medeniyetinin müteharrik gücüdür ve ecdat tarafından bizlere emanet edilmiştir.

Vakıf kişinin sahip olduğu imkânlardan diğer insanların da pay almasını temin etmek amacıyla malının bir bölümünü kamunun hizmetine sunmasıyla meydana getirilen, malın kendi kendini temsil ettiği Beytü'l-maldan sonra ikinci bir tüzelkişiliktir. Vakıflar, Beytü'l-maldan asgari ölçülerde hak sahibi olan kesimlerin refah payını artıran ve millî hasıladan toplumun bütün kesimlerinin pay almasını sağlayarak refahı tabana yayan nev'î şahsına mahsus orijinal bir müessesedir.

2. Mahmut Çeşmesi / Kudüs

217 VGM, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Tarafından Düzenlenen I. Vakıf Şurası, 3-5 Aralık 1985, Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları, Ankara 1986, s. III-XIV, 1-170.

Vakfa konu edilen mal, şahsın/vâkıfın öz mülküdür. Bu mal hayırseverin insanî duygularla aldığı hukukî kararlar sonucu vakıflaştırılmıştır. Vakfa konu olan malın kazanılmasında ve kişinin insanî duygularla aldığı kararlarda, devletin veya üçüncü şahısların herhangi bir tesiri bulunmamaktadır.

Vakıflaştırılan mal, şahsın hukuk kurallarına uygun bir irade beyanı ile tüzelkişilik kazanmıştır. Artık bu malvarlığı sürekli bir şekilde insanlığın hizmetindedir ve devletin yükünü hafifletici gayelerle kullanılacaktır.

Her vakıf müstakil bir mamelek topluluğudur. Bunun sahibi devlet değildir. Bu hükmi şahsiyetin mülkiyetinde bir medeniyet eserleri manzumesi ve ona bağlı gelir kaynaklarından oluşan bir servet topluluğu bulunmaktadır. Medeniyet eserleri ve gelir sağlayan akar taşınmazlardan oluşan bu mamelek, merkezî idarenin içinde ve onun merkezîyetçi bir anlayışla ortaya koyduğu kurallara göre iyi idare edilememektedir.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Said Paşa'nın Viyana'dan yazdığı mektupta belirttiği görüşe paralel olarak, "Bugün hayranlıkla izlediğimiz ve dünya şaheserleri arasında bulunan Türk-İslâm sanatının ölümsüz örnekleri olan haşmetli yapıların, vakıfların müstakil idarelere sahip olduğu dönemlerde inşa edildiğini" belirttikten sonra; "yönetimin merkezî hükümet içerisine alınmasından sonra, değil böyle/bu çapta eserler meydana getirmek, onların onarımlarının bile hakkıyla yapılamadığını" söylemektedir²¹⁸.

Vakıflar teşkilatının merkezî yönetimin otoritesine bağlandığı 1826'dan bu yana evkâf, kendi iradesinin dışında yönetilmektedir. Alınan kararlarda vakfiye hükümleri ve idarenin menfaati en son hatırlanmaktadır. Vakıfların bu açmazdan kurtarılması için mevzuat ve personel sisteminde köklü değişiklikler yapılması gerekmektedir.

İlmî araştırmalar ve 192 yıllık uygulama, Vakıflar Meclisine karşı sorumlu olacak bağımsız bir idare tarzının denenmesinin, vakıflar için bir şans olabileceğini düşündürmektedir.

Mülhak vakıf mütevellileri ile Türk Medenî Kanunu'na göre kurulan vakıfların yönetim kurulu başkanlarının belirli oranlarda temsil edileceği geniş tabanlı Danışma Kurulu'na, seçimle gelmiş bir yönetim kadrosuna sahip müstakil bir teşkilat yapısı, vakıfların idaresi için düşünülebilecek alternatiflerden birisi olabilir.

Yapılacak böyle bir düzenleme sayesinde, Vakıflar Kurumu, vakfiye hükümleri ve vicdanî kanaatlerine göre karar verecek nâzır rolündeki Vakıflar Meclisi, müteveli vekili sıfatıyla icraat yapacak Kurum Genel Müdürlüğü ve her iki organ için istişarî mahiyette yeni ufuklar belirleyecek Danışma Kurulu ile yepyeni bir bünyeye kavuşturulabilir.

Böylece vakıflar genel hükümler dairesinde murakabeye tâbi, özel hukuk hükümlerine göre idare olunur; banka ve finans kuruluşları, ziraî işletmeleri, zeytinlik, narenciye, zeyt-

218 Elmalılı, M. Hamdi, Ahkâm-ı Evkâf (Taşbasma), tab'ı Ahmed Halid, İstanbul 1326, s.13; Öztürk, Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara 1995, s.11-12,35.

inyağı, sabun ve salamura fabrikaları, turizm ve inşaat şirketleri gibi ekonomik kuruluşları; eski eser onarımlarını yürüten restorasyon üniteleri; arşiv, kütüphane, dokümantasyon merkezleri ve vakıf araştırma enstitülerinden meydana gelen kültür müesseseleri, üniversiteleri, öğrenci yurtları bulunan müstakil bir kurum haline gelebilir.

Millî sınırlar içerisinde gerçekleştirilecek böyle bir organizasyon, dağıtıma tâbi tutulan ve tutanın elinde kalan yurt dışındaki vakıf mallarının AHİM kararları doğrultusunda esas malik olan ait oldukları vakıf tüzelkişiliklerine iadelerinin önündeki engelleri ortadan kaldırabilir.

Sanırım üçüncü bin yıla girdiğimiz, demokrasi, insan hakları ve sivil inisiyatiflerin yükselen bir değer olduğu günümüzde; madde metninde geçen “şimdilik” kavramını temel alarak vakıfların idarî şeklinin nasıl olması gerektiği konusunun bilimsel zeminlerde ve Anadolu toprakları üzerinde yaşadığımız bin yıllık vakıf tecrübesinin ışığında, ilmin ve kolektif aklın rehberliğinde; gelişmiş ölkelerde yaşanan sivil toplum uygulamaları da dikkate alınarak, bütün tarafların yer alacağı ilmî toplantılarda tetkik, tahlil ve analizlerinin yapılmasının; hatta bu meselenin ariz amik tartişılmasının ve bir sonuca bağlanmasının zamanı çoktan gelmiş ve geçmektedir.

Vakıf Guraba Bezm-i Alem Hastanesi

SONUÇ

Vakıflar, batılılaşma ve yenileşme dönemine kadar, günümüz gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi kurucularının belirlediği vakfiye esaslarına, serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esaslarına göre idare ediliyordu.

Merkezî yönetime geçilmesinin ve Vakıflar İdaresi'nin 1826'da kabine içerisinde yer alan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanmasının iç ve dış tesirlere dayalı birden fazla sebebi bulunmaktadır. Bunları, çok dağınık vaziyette olan vakıf yönetiminin tek elde toplanması, yaşanan yolsuzlukların önlenmesi, vakıfların hüsn-i idarelerinin sağlanması, devlet yöneti-

minin merkezî bir anlayışla yeniden düzenlenmesi ve vakıf potansiyelinden, devletin diğer sektörlerinde yararlanma düşüncesi, dinî çevrelerin gücünü kırma çabası ve Batılı dostları memnun etme eğilimleri şeklinde özetlemek mümkündür.

Ancak vakıfların yönetiminin kabineye dahil bir Nâzır tarafından idare edilmeye başlanması, kuruluş gerekçelerinde söylenenlerin aksine yolsuzlukları azaltmamış hatta artırmıştır. Vakıfların toplum yararına çalışması sağlanamamıştır. Devletin malî yapısı bozuldukça artan bir tempo ile vakıf gelirlerinin bir bölümü, devletin ihtiyaç duyulan diğer sektörlerine aktarılmıştır.

Finans kaynağı büyük çapta vakıflara bağlı olan dinî ve eğitim müesseseleri müzayaka içerisinde kalmış, ulamanın nüfuzu kırılmıştır. Batılıların ısrarla üzerinde durduğu, vakıflarda tasarruf hakkının genişletilmesi sağlanmış ve vakıf malları alınır-satılır hale getirilmiştir.

Bu şekilde Cumhuriyet dönemine intikal eden vakıfların yönetimi, Ankara'da kurulan ilk hükümette, Diyanet'le birleştirilerek Şer'îye ve Evkâf Vekâleti adıyla 11 kişilik İcra Vekilleri Hey'eti arasında yerini almıştır. Fakat Vekâlet dönemi vakıflar için geçiş döneminden ibaret kalmış, kuruluşundan 3 yıl 10 ay sonra ortadan kaldırılmıştır.

Vakıflar İdaresi'nin Umum Müdürlük halinde Başbakanlığa bağlanması, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kurulmasında ileriye sürülen benzer gerekçelere dayanmaktadır.

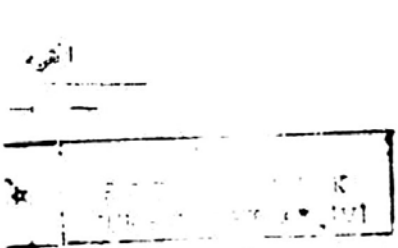
429 sayılı Kanunun 7. maddesinde açıkça belirtildiği gibi Evkâf Umum Müdürlüğü, "vakıf meselesini halletmek" amacıyla ve "şimdilik" kaydıyla kurulmuştur. Genel Müdürlüğün teşkilinden hemen sonra, vakıfların mal ve hizmetlerinin dağıtımına ve tasfiyeye tabi tutulması, söylediğimiz hususları tamamen doğrulamaktadır.

Yaşanan gelişmeler ve sergilenen uygulamalar milletin hayrına olmuş mudur bilinmez ama, vakıf müessesesinin lehine olmadığı ortadadır.

Vakıfları statik hale getiren merkezî yönetimin vesayetinden kurtarmak için, vakıfların yönetiminin nasıl olması gerektiği konusunun; madde metninde geçen "şimdilik" kavramı temel alınarak; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve sivil toplumun yükselen bir değer olduğu günümüzde, sanırım yaşanan tecrübeler ışığında ve bilimsel zeminlerde tartışılmasının gerçekten zamanı gelmiştir.

Karatay Medresesi / Konya

223

به
وزارت

تورکیا بویونک ملت مجلسی

احرا وکیللری هیئت ریاستی

علم مخصوص مدیریت

عدد
۲۷۰

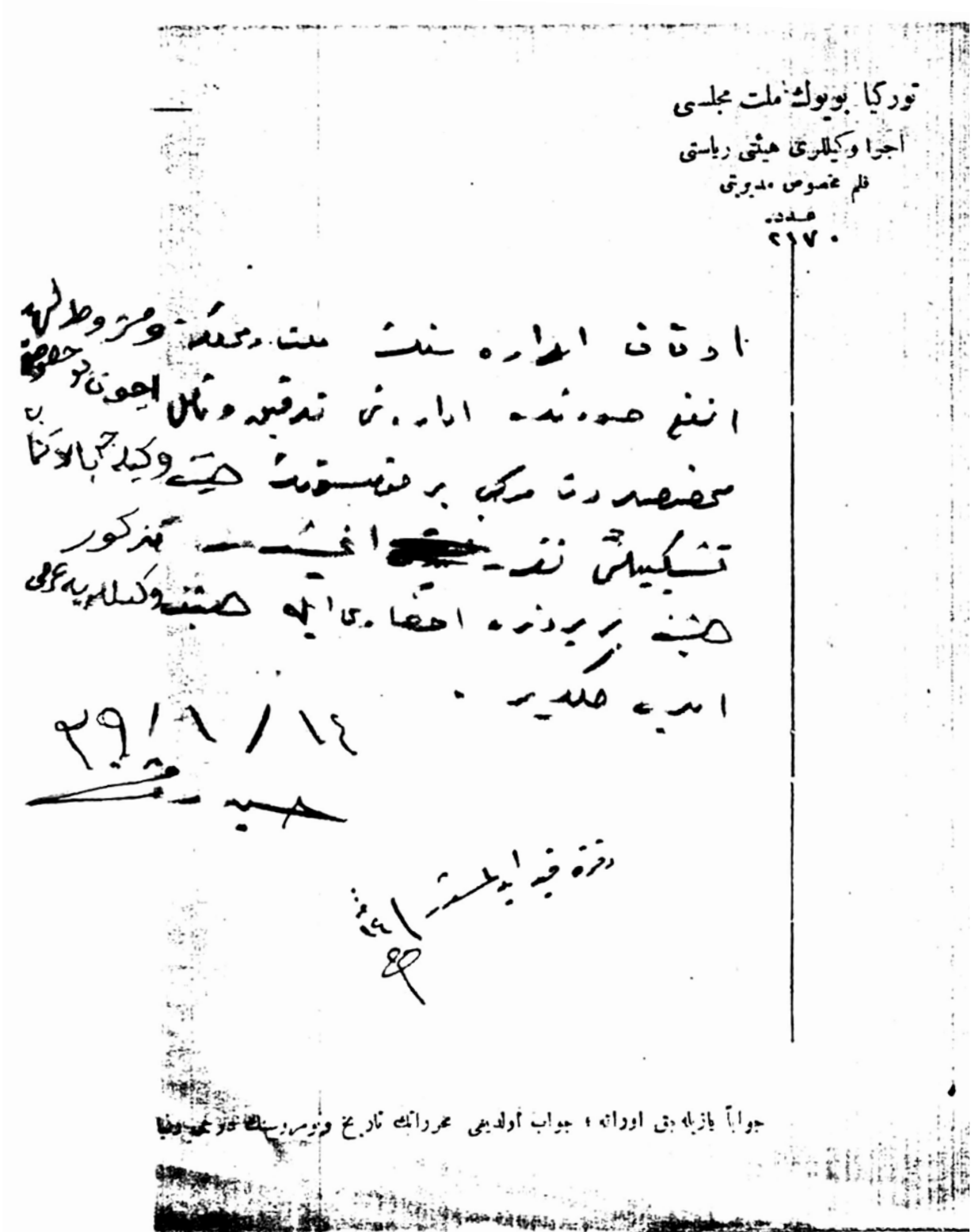
ادفات اداره نیک منقذ و مشروطه انفع صورتده اداره و ترقی
و نامی ایچره بر مخصوصه مخصوصه رک بر قوسونک هت و یوسه ییلدلیخان
نیکه تقدیر ایتد. نکر هت بر پرورده انصار ایله هت و کیده علمه
ایده هتد. ۱۹ / ۱ / ۲۹
ترکیا برود هت مجلسی

خارجی کالی و بی رافند و بی طلب و بی رافند و بی عروبی اجا و بی کوروش
عشرت

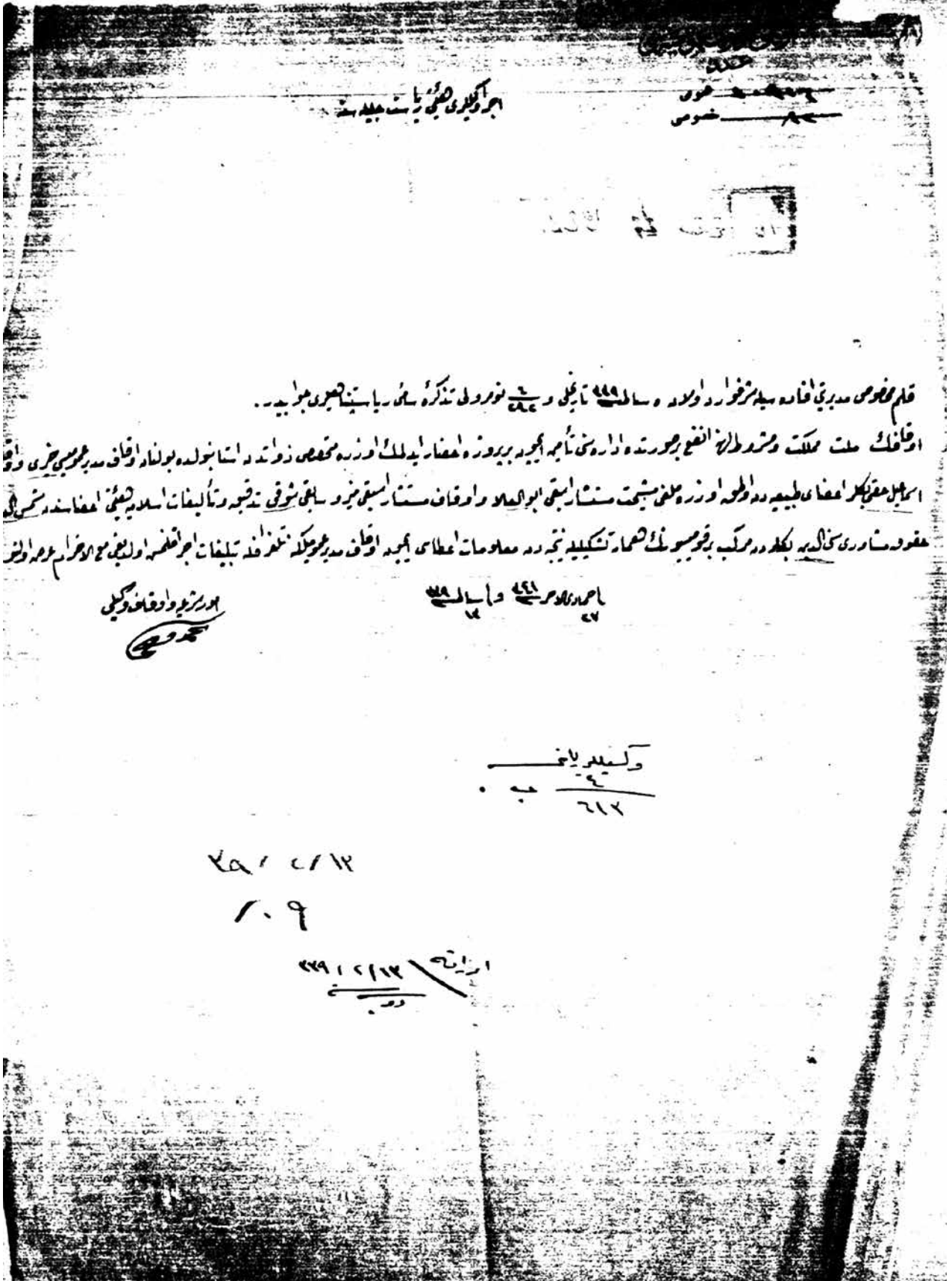
ایکایه عروبی کالی و بی مو و رافند و بی انصار و بی نافع و بی معارف و بی مالیه و کلی
ذوقور و بی

در آذربایجان اوقاقا جواب اولدی بی عیرانک تاریخ ونوم و سنک درسی زجا اولدور

Belge-5. Evkâfın millet ve meşrutunlehe enfa' bir surette idaresini tetkik ve teemmül için mütehasıslardan oluşacak bir komisyon kurulmasına dair 14.1.1339/14 Ocak 1923 tarih ve sayılı İcra Vekilleri Hey'eti (İVH) kararı.

Belge-6. Evkâfın idare şeklinin belirlenmesi için bir komisyon kurulmasına dair İVH Kararının ilgili dairelere gönderilmesine dair İVH Başkan Vekili Hüseyi Rauf'un 14.1.1339 tarihli üst yazısı.

Belge-7. Evkâfın millet ve meşrutunle enfa' bir surette idaresini temin için bir proje hazırlamak üzere mütehasıs zevâtın oluşan komisyon kurulmasına ve komisyonda görev alacak şahısların isimlerinin bildirilmesine dair Umur-ı Şer'iye ve Evkâf Vekili Mehmet Vehbi imzasıyla İVH Cellesine yazılan 27 Cemaziye'l-âhir 1341/14 Şubat 1923 tarihli yazı.

ارفاق مدیریت عمومی سنک ۱۳۴۱ سنه سی بودجه قانونی

- ماده ۱ - ارفاق مدیریت عمومی سنک ۱۳۴۱ سنه مالی سی وزارت عمومی برپول
[آ] جمدولنده کمر ارلدینی زرز [۲.۵۱.۵۰۰] لرا تخمینه اولونمدر .
- ماده ۲ - ۱۳۴۱ سنه مالی ارفاق خدمات عمومی سی بحیره برپول [ب] جمدولنده
کمر ارلدینی زرز [۲.۵۱.۱۰۶] لرا تخمینه اولونمدر .
- ماده ۳ - ارفاق مدیریت عمومی سنک وزارت عادی سی تشکیل ایدن اوستونوز
برپول بولناه [ت] جمدولنده لوستریله کافه وزارت وقفینک ۱۳۴۱ سنه مالی سی
فرزنده تحصیله رولم ایدیلر جملدر .
- ماده ۴ - مقصد ناسیبلری ایلدن عریزلی تدریس و تعلیم ذریعه لرله فایده
وقف بانه ایلر وقف عریزلیک اداره و نظارتی ، مشروط لریلرینک مالکته
کوره ، معارف و کائناتی ایلر اداره خصوصیه نوریج دیوینل ارفاق وقف ۱۹ مئی ۱۳۲۷
تاریخلی قانونه احتکامی معارف رله خلیله و کائناتلرچوره تعلیم اولونور .
- ماده ۵ - اجماره زامده لی مالوک و ارضی وقفیه اوج سنده وقفه مدخله مالکینه
مدیریت عمومی سنک مازرتی ایلر ایجار ایدیلر بیلر .
- ماده ۶ - اساسولده نفوس موقوفونلک اقراضه درهونانلک صورت فرودقنده
اینت عیندی نقاشار سنک اوجی و دردیجی فصللرینده مندرج احتکام دیونلر
سفالر مولد نابعدر . هنده قومیه سنک سبوا عظامه تعاضد ایدر و فائزلی ارفاق

Belge-9. Maksudı tesisleri ile mahalli sarfları tedris, talim ve terbiye olarak kalan vakıf binalar ile arsaların idare ve nazâreti, meşrutunleherinin mahiyetine göre, Maarif Vekâleti ile idare-i hususilere tevdi ve bu kabil evkâf hakkında 19 Mayıs 1327 tarihli kanun ahkâmının Maarif ve Dahiliye Vekâletlerince uygulanacağına dair 1341 senesi Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçe Kanunu'nun 4. maddesi.

• آچیق سوز •

اعلان

• مارف مدیریة دن :

قوهیسیون مخصوص قراربله
صاتیله جق اولان نصرالله جامعشریفی
جوارنده واقع سردیه ، مرحوم طبان
علی زاده محمدافندیك توفیقیه ، عیدلباقی
نعمانی ، نصرالله الغاضی محمودیه نام دیگر
شادروان آتی ، صدقیه نام دیگر قویو
دبی ، ضیائییه ، سمیحیه نام دیگر صرنتی
زاده مدرسه سی ، بك افندی نام دیگر
قیونلی مدرسه لريله اسفندیار مدرسه سی
عرصه ۱- ۲۶ تموز ۳۴۱ تاریخندن
اعتباراً برآی مدتله مزایدیه جیقارلمشدره
طالب اولانلرک دلال باشییه . راجعت
ایلملری اعلان اولونور .

§ قوهیسیون مخصوص قراربله
صاتیله جق اولان حاجی حمزه محله سننده
واقع خراب مکتب عرصه سیله جمال الدین
محله سننده کاشن عائشه ، ابن تجار محله سننده
آنلام باج ، هیکیرلر محله سننده چرکس
خواجه ، هیکیرلر ، اق مسجد محله سننده
حاجی حسین افندی ، اق مسجد محله سننده
سرور ، دو جیلر محله سننده بو بر خواجه
مکتبلری ۲۶ تموز ۳۴۱ تاریخندن اعتباراً
بر آی مدتله مزایدیه جیقارلمشدر .
طالب اولانلرک دلال باشییه . راجعت
ایلملری اعلان اولونور .

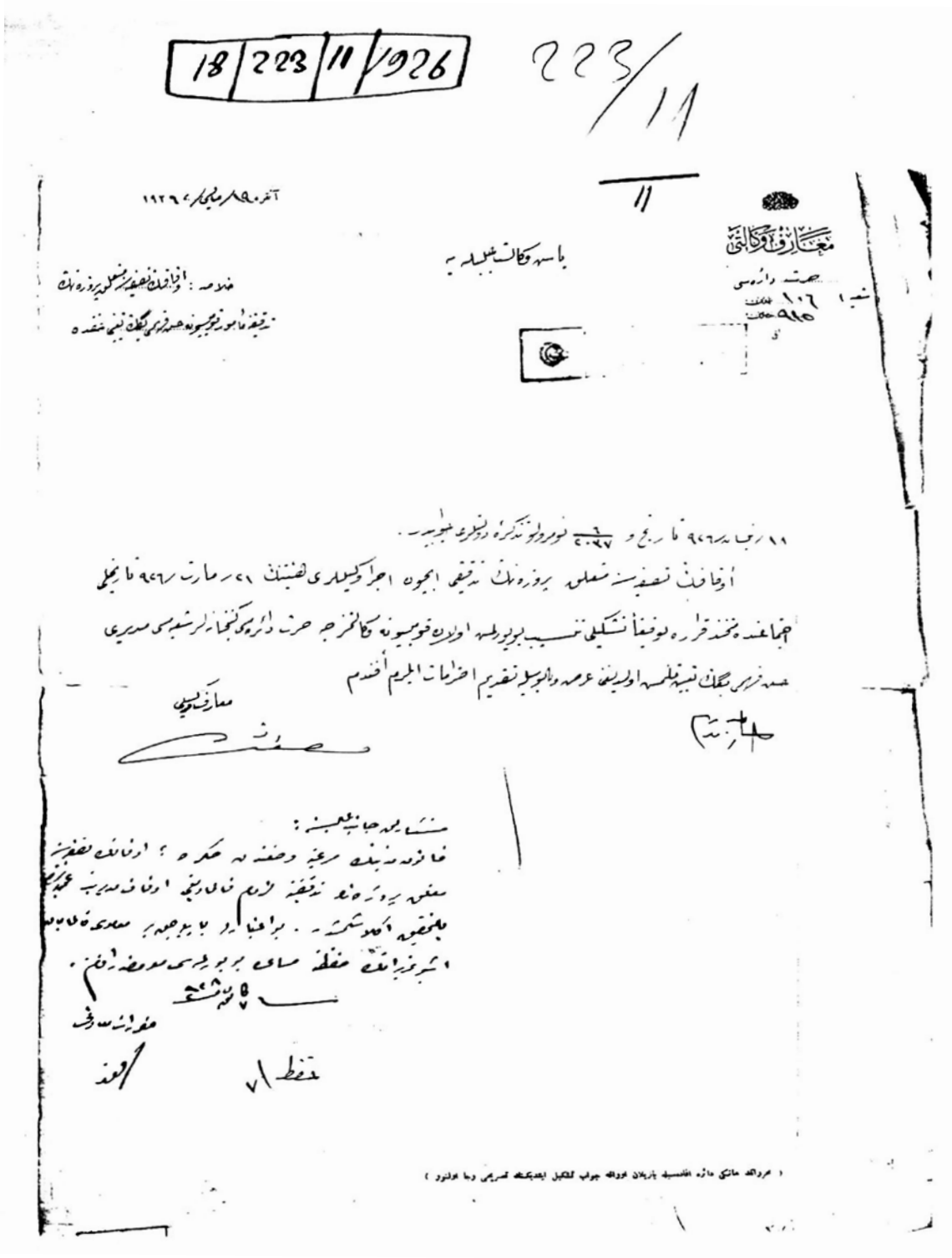
او قانك تعينه من ضمن برور و رندا . دانيله ، ماليه ، معارف ، بحار
صورت معارف اجتماعي و طائر و ايد او قانك سيرت شور و سون تعيين او توپان بير بيركسك ما يوك
اشد ايله نسل ايلير جك برور مسير طرفان قيسى و بولا نورا انسا رابيد عيت سونان
تاييد ، مضمون ابوري و اسباب موبه في مئوي اولور او زور و ، باخور بون خورسي ، اجرا
وكيلدري لفيك ما ، ما ، تا يعل ابحر عمن تراكيدارلسه .

رئيس محمود
غازي مشعل كمال

خارجي وكيل توني رندي بلك افغا انصاره بولومار	داخليه وكيل م . جبل	بحريه وكيل اصانه	سائمه وراي وكيل رجب	عديه وكيل خوراسنه	باشريه شعرا
صورت معارف اجتماعي رؤسور رضوي	تجاره وكيل علي صافي	زراعت وكيل محمدي	بانك وكيل بيج	معارف وكيل مشعل كمال	اداره مستور ۱۹۲۱

Belge-11. Evkâfın tasfiyesine müteallik bir projenin Dahiliye, Maliye, Maarif, Ticaret, Sihiye ve Muavenat-ı İctimaiye vekaletleri ile Evkâf Müdüriyet-i Umumiyesi'nden tayin olunacak birer yüksek memurun iştirakiyle teşkil edecek bir komisyon tarafından tetkiki ve buna nazaran ihzar edilecek layihanın tetkikatını mutazammın raporu ve esbab-ı mucibeyi muhtevi olmak üzere Başvekalete tevdi, İVH'nin 21 Mart 1926 tarihli içtimasında karar verildiğine dair Bakanlar Kurulu Kararı.

Belge-12. Evkâfın tasfiyesi için kurulacak komisyona Maarif Vekaleti Hars Dairesi Kütüphaneler Şube Müdürü Hasan Fehmi Bey'in görevlendirildiğine dair Maarif Vekili Mustafa Necati imzalı Başvekâlete yazılan 29 Mayıs 1926 tarih ve 106/910 sayılı yazı.

أوقاف دارالدين
توزيع ثمن - مديرية
عقده

٢٩٠٦٦
٧٢

223
19

غلافه

باسمہ وکلتہ صبیہ

٢٨ سائہ ٩٤٦ تاریخ و ٦/٢٧٧٧ فہرست تذکرہ سیرت عربیہ جوابیہ سیرت اوقافک تفسیری
حقنہ کی پروژہ فی ترقیہ و جمالیات لوجہ فی افسار و مقام سیرتہ تقدیم ایتک اوزرہ
ہیتہ صبیہ و کیدہم برقیہ سیرتہ تشکیل تیبہ سیرتہ اولدینہ کورہ انیای تفسیری طبعیہ سیرہ
بر بابج کی پروژہ سیرتہ سیرتہ سیرتہ اولدینہ سیرتہ اوقافک صورت ادارہ حقنہ حوالہ
زمانہ جریا سیرتہ مذاکرہ و قانونہ مدنیہ تطبیقاً نہ عامہ قانونہ کی مادہ و مجلس عاملہ
تطبیق اجاع ایتک اوزرہ بولڈیفیہ نظماً مذکورہ سیرتہ فی الحال جماعتہ عملہ و مکانہ کورہ کورہ
اولدینہ اولدینہ سیرتہ سیرتہ سیرتہ و سیرتہ اولدینہ اولدینہ سیرتہ

مدیریتہ صبیہ
١٦

١٦

١٦

١٦

١٧

بازہجہ جوابک ہانکی دائرہ اقادہ-بیلہ یازیلان تحریراتہ جواب اولدینک تحریری دجا اولنور .

Belge-13. Evkâfın suret-i idaresi hakkında son zamanlarda cereyan eden müzâkerâta ve Kanun-u Medeninın tatbikatına ait kanundaki maddeye ve Meclisin tatile çıkmak üzere olması sebepleriyle tasfiye komisyonunun fil-hal içtimâına mahal ve imkân kalmadığını belirten ve yapılacak muameleyi soran Evkâf Müdüri Umumi Vekil'inin 16 Mayıs 1926 sayılı yazısı.

Belge-9

T. C.

VAKIFLAR

Umum Müdürlüğü

Müdürlüğü

Sayı 227732/I

Hulâsa

Satılmasına vekiller heyeti
ce karar verilen yerler :

Tekirdağı Valiliğine

Satılmasına Vekiller heyetince karar verilmiş
tebliğ edilmiş ve edilecek olan Cami ve Mescitleri
satış ilânlarının mevki, mahalle, sokak ve vakıf
adı tasrih edilmek suretile (Harab vakıf bina) şel
de neğrettirilmesi, Cami/Mescit ^{ve ya} ~~yeri~~ denilmemesi
saygı ile rica olunur . 17/1/938

Vakıflar Umum Müdürü

M. B. B.
M. B. B.

vakıflar m. 2111130

№:	362
Tarih:	21-1-938

ved
4.18.938

K. daşgama 24/1/938

Tekirdağ Ev. No:	1
Tarih:	24-1-938

Belge-14. Satılmasına Vekiller Heyetince karar verilen cami ve mescidlerin satış ilanlarında, cami ve mescid denilmemesi, tapu bilgileri verildikten sonra harab bina denilmesine dair Genel Müdürlük talimatı.

قرارداد

2016

اوقاف پرینت عمر بونہ سرود ۱۱ ماہ ۱۱ تاریخ ۱۹۹۹ نورولونہ (کرہ دہ)
 بیکہ بسیدیک برآمد معزینہ مذکورہ دکانچیدہ نامہ معارفیہ اجرائیہ ادارہ
 خریطہ تنظیم ایسہ اولیٰ خلیج سبکت غریبہ کائنہ قریبیک جہی عمر بہ عرب چوڑیا
 آثارہ اخوانیدینہ سطر ارضیت ، شرم جامع انقاصہ اوقاف ذریعہ ایسہ
 دیوسا عہدہ موجود قید تقویٰ خانہ عرصہ حق ادارہ جہ معقد معادلتہ احکامہ
 معنی ایسہ خطیبہ ، اور توبیکہ برآمد معزینہ زراعتہ بانکچہ فروعی خطیبہ ایرلیک
 اسٹارٹیفیکہ ویدہ سبکت نظر بسیدیک برآمدہ شدہ بروقدہ کورنہ کورنہ
 کیتہ فرغندہ برقرارہ بطہ تعینہ اولیٰ شدہ
 کیتہ ، اجرائیکہ کیتہ ۱۱/۱۰۱ ۱۱ تاریخ ایسہ کورنہ کورنہ
 لوقدہ زراعتہ بانکچہ فرغندہ اتانہ بانکچہ ادارہ ، وکیتہ وکیتہ
 اولیٰ شدہ سطر وکیتہ ایسہ موضوع کیتہ عرصہ کورنہ بانکچہ فروعی ایسہ کورنہ
 عرصہ کورنہ کورنہ ۱۱/۱۰۱ ۱۱ تاریخ ایسہ کورنہ کورنہ

توریکہ ایسہ کورنہ
 عمارت

بیسیدیک
 عمارت

جرید کورنہ کورنہ
 تذکرہ کورنہ کورنہ

سٹارٹیفیکہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

بیکہ وکیتہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

واکیتہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

جمہوریہ کورنہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

سٹارٹیفیکہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

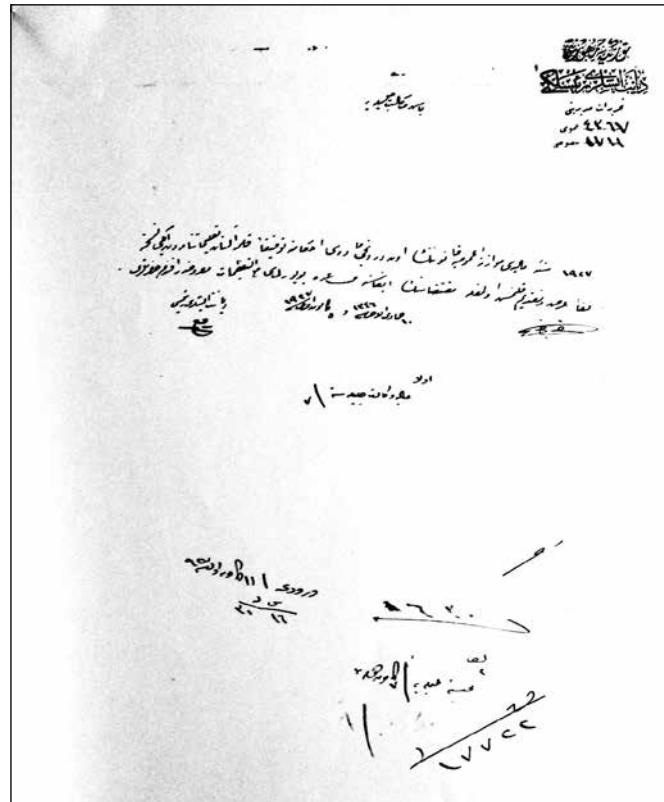
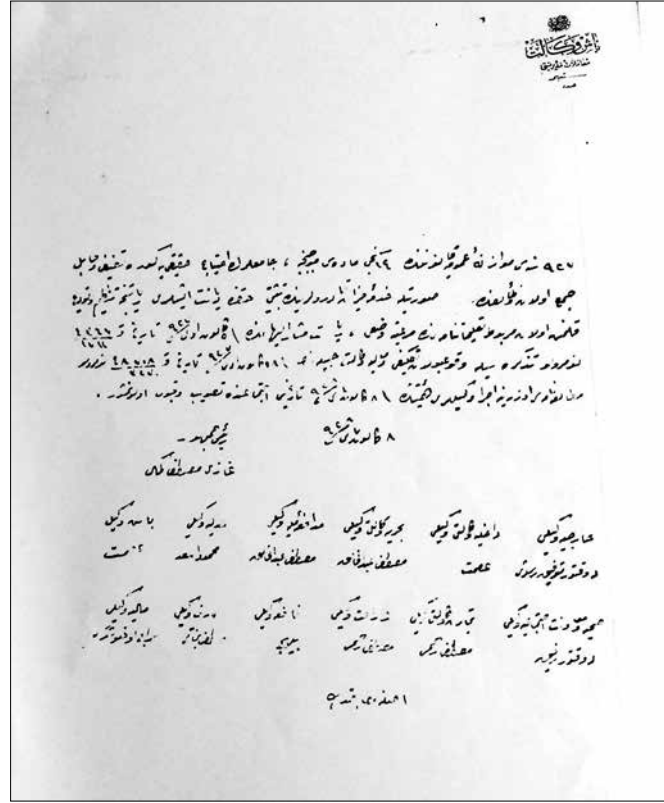
سٹارٹیفیکہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

سٹارٹیفیکہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

سٹارٹیفیکہ کورنہ
 کورنہ کورنہ

جواناً بلزطہ جن اولیٰ شدہ ، جواب اولیٰ شدہ عمارتک تاریخ و نومبر سنک درس رجا اولیٰ شدہ .

Belge-15. Üzerine Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü binasını inşa etmek için, içerisinde vâkıf Kızılbey'in türbesi, camii ve medresesi bulunan taşınmazın satışı ve Bankaya devrine dair 21.5.1341/1925 tarihli İVH Kararı.

Belge-16. 1927 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun 14. Maddesi mucibince camilerin ihtiyaç-ı hakikiye göre tasnifi ve kabil-i cem olan vazifelerin birleştirilmesi suretiyle hademe-i hayrat kadrolarının tespiti hakkında Diyanet İşleri Riyasetince tanzim olunan Talimatname, İVH'nin 8 Kanunisani/Ocak 928 tarihli toplantısında kabul edilerek yürürlüğe konulduğuna dair Rifat Börekçi imzalı Başkanlık imzalı Başkanlık yazısı ve Bakanlar Kurulu Kararı.

اقاف دارالافتاء
دارالافتاء دارالافتاء
دارالافتاء دارالافتاء

تاریخ نمبر... ممبر

۲۰۱۶
۷۲

223
19

باسمہ وکلت صبیحہ

۲۸ مارچ ۱۹۶۶ء تاریخ و ۶/۲۰۶۷ نمبر تذکرہ سید عربیہ جو اب سید۔ اوقافک تقیمی
حقدہ کی پروازہ فی ترقیہ واجبا باج لایحی فی اخصار و مقام سیدہ تقیم اہلک اوزرہ
ہیت صبیحہ وکیم برقیہ سیدہ سیدہ اولدیفہ کورہ انفاہ تقیمی طبعیہ سیدہ
بو باج کی پروازہ سیدہ سیدہ سیدہ اولدیفہ کورہ اوقافک صورت ادارہ کی حقدہ حوالہ
زمانہ جہا نہ سیدہ مذاکرہ وقانونہ مدینک تطبیقاتہ عمائد قانونک کی مادہ یہ وجہی عمائد
تعلیق اجماع اہلک اوزرہ بولندیفہ نظماً مذکور قومیونہ فی الحال جہا نہ عمل ڈکامہ کوریم مکملہ
اولدیفہ اولدیفہ سید حضور سید دکامہ کوریم جہا نہ ڈکامہ اولدیفہ افسم حقدہ سیدہ

مدیر عمومی دکنی
[Signature]

۱۶/۳/۱۹۶۶

خط
۱۲

[Signature]

۱۷/۳/۱۹۶۶
۲۷۸۸

بزیلہ جی جوابک ہانکی دائرہ افادہ سبلہ یازیلان نحریراتہ جواب اولدیفہ ک نحریری دجا اولدور .

BU YAZI AÇIKTA KALDI.... ????